

Magyar Tudományos Akadémia
Világgazdasági Kutatóintézet

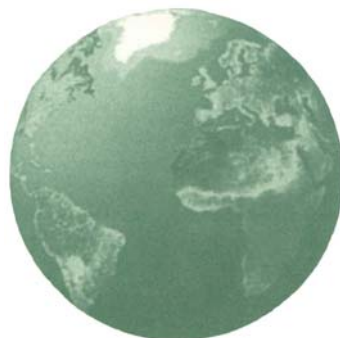
M ű h e l y t a n u l m á n y o k

86. szám

2010. november

Karácsonyi Dávid

Az ukrán agrárszektor és a világgazdasági válság

1014 Budapest, Orszagház u. 30.
Tel.: 224-6760 • Fax: 224-6761 • [E-mail: vki@vki.hu](mailto:vki@vki.hu)

A tanulmány az MTA Világgazdasági Kutatóintézet megbízásából az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetben, az MTA és a MeH közötti együttműködési megállapodás alapján a „Magyarország FÁK-stratégiája, különös tekintettel Oroszországra, Ukrajnára és Kazahsztánra” című stratégiai kutatás keretében készült.

1) A „KIMERÍTHETETLEN ARANYTARTALÉK”?

Ukrajna nemcsak Európában, de a világon is szinte egyedülálló agroökológiai adottságokkal rendelkezik. Az ország területének 86 százaléka, mintegy 52 millió hektár potenciálisan művelhető (Bot, A. J. Nachtergaele, F. O. és Young, A. 2000). A 42 millió hektár megművelt terület (2008) Európában máshol nem tapasztalható földbőséget biztosít (0,9 ha/fő). Ukrajna egyedülálló agrárpotenciálja a lösztakarónak és a rajta kialakult kiváló talajoknak köszönhető. Az ország területének háromnegyedén vannak kitűnő minőségű csernozjom talajok.

A függetlenné válás után a szántóterület nagyobb mértékben csökkent, és a parlagterületek nagysága ötszörösükre növekedett (5 millió ha, 15%, 2006). A 2000-es évek második felétől azonban a szántóterület újra bővülni kezdett, s 2008-ban az ország területének bő felére terjedt ki. Figyelembe véve a népesség drámai csökkenését (1991: 51,9; 2009: 46,1 millió lakos), tartalékterületek bőségesen állnak rendelkezésre (OECD 2003). A táplálkozási népsűrűség (népesség/szántóterület) az ország középső részein és a Tengermelléken a legalacsonyabb. Az előbbi területek az ország agroökológiai szempontból is legkedvezőbb részei, Ukrajna legfőbb éléskamrái. A déli területeken az alacsony népsűrűség miatt egy főre több mint egy hektár szántó jut. A nyugati országrészekben, Galícia, Bukovina és Kárpátalja sűrűn lakott vidéki térségeiben viszont elméletileg háromszor, hatszor nagyobb népességet kell ellátnia az egységnyi szántóterületnek.

Habár az OECD (2004) úgy fogalmaz, hogy a kedvező agrárpotenciál a mezőgazdaságot az ukrán gazdaság vezető erejévé teheti, annak jelentőségét nem szabad túlbecsülni (Zorya, S. I. 2003), hiszen rossz gazdasági körülmények között az ebből adódó előnyöket aligha lehet kihasználni. Különösképpen igaz volt ez az 1990-es évekre, amikor a drámai visszaesés (Van Zon, H. 2001)

épp a legjelentősebb termelőterületeket, a kedvező adottságú középnyugati (podóliai) és sztyepei térségeket érintette, míg a kisparcellás önellátó gazdaságoknak köszönhetően a rosszabb agroökológiai helyzetű nyugati térségekben kisebb arányú volt a csökkenés (pl. Kárpátalján). A mezőgazdasági termelés az ezredforduló óta a javuló makrogazdasági feltételeknek köszönhetően – a 2003. aszályos év, továbbá 2007 kivételével – emelkedett. A növekvő kibocsátás főként a legkedvezőbb adottságú térségeket – Vinnicja, Cserkaszi, Poltava megye – érintette, ami a környezeti előnyök újbóli felértékelődését mutatja. A korábbi alacsony termelési szint következtében a Kárpátok vidékén volt a legkisebb a transzformációs visszaesés, majd a 2000-es években ezen a szinten stabilizálódtak az értékek. A nagyvárosok környékén a kedvezőbb piaci fekvés biztosított helyzetelőnyt a mezőgazdaság túléléséhez. A növekvő tendencia 2009-ben ugyan megtörni látszik, ám a válság – eddig – mélyebben nem érintette az agrárszektort, ami a gazdaság egyetlen húzóágazata lett.

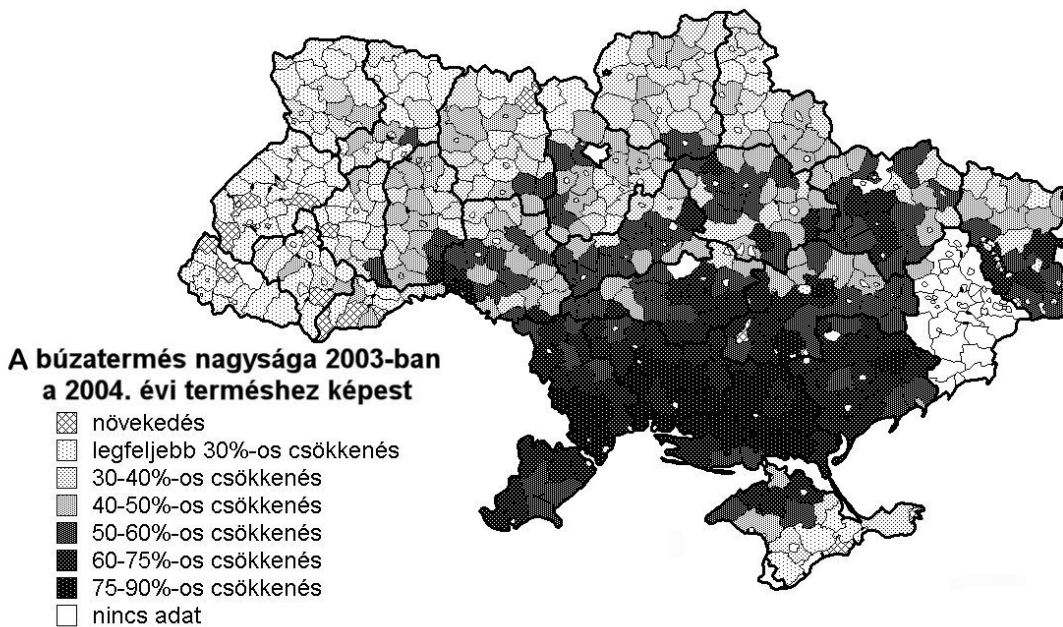
2) KÖRNYEZETI KRÍZIS – A HOSSZÚ TÁVÚ KOCKÁZAT?

Az agrárszektor kedvező természeti feltételei közül a kiváló talajadottságok és a földbőség emelendő ki. De a klimatikus viszonyok – az aszályra való hajlam – és a környezet ökológiai állapota sokkal kedvezőtlenebb képet festenek az országról. Az ország éghajlata kontinentális, amelynek szélsőséges jellege nyugat-délnyugatról kelet felé fokozódik. A klímadottságok összességében Ukrajnában kedvezőtlenebbek, mint Európa nyugatabbra eső felében. A klíma aszályra való hajlama jelentős gondokat okoz a mezőgazdaságban, bár a csapadék jó része tavasszal, illetve a tenyészidőszakban hullik. Legutóbb 2003-ban volt katasztrofális szárazság az országban, ami akkor a gabonaágazat kríziséhez vezetett. Ezért a 2003-as évet a „gabonakrízis éveként” szokták emlegetni, ugyanis az előző évek termésének csupán a felét tudták betakarítani a földekről. A búzatermés visszaesése jóval nagyobb volt, mivel a Tavrijai-

sztyeppe egyes térségeiben a 80 százalékot, a sztyeppövezet egészén – ami a fő búzatermő terület – a 60-70 százalékot is elérte (*I. ábra*). A kedvezőtlen csapadékviszonyokat ugyan az 1950-es évektől hatalmas öntözőrendszerek kiépítésével próbálták enyhíteni, de az végül a szántóföldek másodlagos szikesedéséhez vezetett, ráadásul az öntözőrendszerek jelenleg rendkívül leromlott, elhanyagolt állapotban vannak. Mindez arra figyelmeztet, hogy az aszály komolyan fenyegeti Ukrajna legkedvezőbb, legjobban prosperáló agrártérségeit, és az egyik vezető mezőgazdasági ágazatot, a gabonatermesz-

komoly problémát jelent a talajerózió is (Van Zon, H. 2001). A kedvező talajadottságokat nemcsak az erózió, de a környezet katasztrofális állapota is rontja, ami bizonyos esetekben már nem csupán az egyén, de a társadalom életére is súlyos hatással van. Az agrár- és ipari termelés miatt létrejött szikesedés, savasodás és talajszennyezés mellett a talajok radioaktív fertőzöttsége is jelentős a csernobili katasztrófa miatt, főként a Poleszje vidékén, illetve Cserkaszi és Vinnyica térségében, ahol a legtermékenyebb feketeföldek szennyeződtek be.

1. ábra
Az aszálykár hozzávetőleges mértéke a búzatermésben 2003-ban

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás és szerkesztés.

tést (OECD 2004). Különösen fontos tényező ez abban az időszakban, amikor a klimatikus viszonyok – a globális felmelegedés következtében – gyökeres változáson mennek át kontinensünk keleti felén is, ahol az extrém időjárási kilengéseken túl, az éghajlat szárazodása és a kontinentalitás további fokozódása várható.

Az ország területének nagy része alacsony, 200 méter alatti, de a lőszeróziós völgyek miatt – amelyeket a helyiek balkáknak, ovragoknak hívnak – igencsak felszabdalt vidék. Teljesen sík területeket csak a Poleszje területén és a Dnyeper bal parti, illetve alsó folyása menti térségekben találunk, s így

3) AGRÁRFOGLALKOZTATOTTSÁG: SZOCIÁLIS „PUFFER” VAGY VISSZAFEJLŐDÉS?

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak létszámát illetően rendkívül eltérő statisztikák láttak napvilágot, sőt még abban sincs igazán egyezés, hogy a tendenciák milyen irányba hatnak. A különbségek főként abból

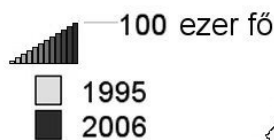
adódnak, hogy a mezőgazdasági foglalkoztatottak definiálása különféle lehet (Dövényi Z. – Karácsonyi D. 2008).¹ Egyrészt a mezőgazdasági vállalatoknál alkalmazásban állók létszáma jelentős mértékben csökkent 1990 óta, másrészt az önálló mezőgazdasági szektorba jelentős számú új munkaerő érkezett. A gazdaságilag aktív vidéki népesség több mint egyharmada (2,8 millió fő), aki a munkahelyét elveszítette a rendszerváltozás során – például a kolhoz megszűnt –, háztáji birtokán naturálgazdálkodásba kezdett (OECD 2004), azaz a munkanélkülivé válók

lalkoztatottként jelent meg az 1990-es évektől (Illés I. 2002). Emellett a gazdasági eredetű „kényszer”, a szub-, illetve a dezurbanizáció is növelte a mezőgazdasággal foglalkozók létszámát (Karácsonyi D. 2006, 2007). Kelet-európai sajátosság a dácsa, ami másodlagos (szuburbán) lakhelynek, amolyan hétvégi otthonnak tekinthető (Nefjodova, T. 2008b). A dácsa lényegét tekintve szintén az önálló mezőgazdasági termelés jelentős színtere, ahol városi népesség foglalkozik agrártermeléssel (Nefjodova, T. 2008a, b), azaz a mezőgazdaság valójá-

2. ábra
A mezőgazdasági foglalkoztatottság alakulása
(1995–2006)

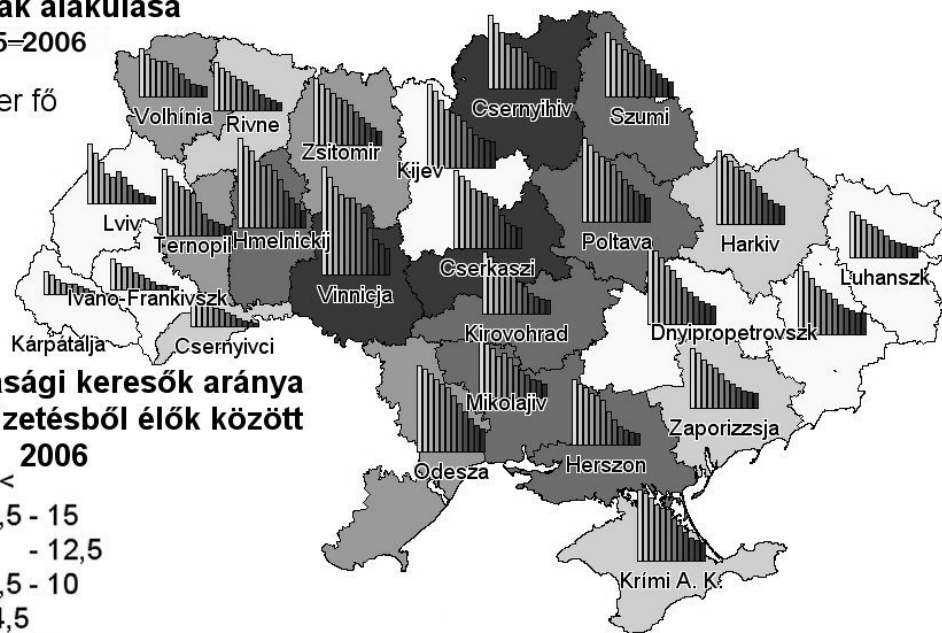
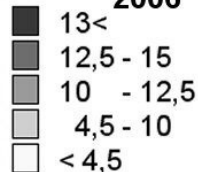
A mezőgazdaságban foglalkoztatott bérből és fizetésből élők számának alakulása

1995–2006

A mezőgazdasági keresők aránya a bérből és fizetésből élők között

2006

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás és szerkesztés.

jelentős része (önálló) mezőgazdasági fog-

¹ A bérből és fizetésből élő mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya – az Ukrán Statisztikai Hivatal szerint – 1990-ben még 20 százalék körül mozgott. A foglalkoztatottak 12 százaléka, azaz 2,1 millió fő rendelkezett munkahellyel 2001-ben a mezőgazdaságban. Az OECD (2004) szerint a mezőgazdaságból élők száma nemhogy csökkent, hanem nőtt. „A munkaerő 25 százaléka függött 2002-ben a mezőgazdaságtól, mint elsődleges munkaadótól és legjelentősebb jövedelemforrástól” (OECD 2004). A 2001-es ukrainai népszámlálás szerint a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 3,7 millió fő (21,5%).

ban sokkal nagyobb szereppel bír, mint az a hivatalos adatokból látható.

A mezőgazdasági vállalatoknál alkalmazásban állók létszáma és aránya ezzel szemben folyamatosan csökkenő tendenciát mutat (2. ábra). A csökkenés az ország középnyugati, vidékies régióiban volt a legkisebb mértékű, ahol a kedvező mezőgazdasági adottságok jobb túlélési esélyt adtak a korábbi struktúrákat megőrző nagyüzemi mezőgazdaságnak. Vinnicja, Cserkaszi és Csernyihiv megyékben

a foglalkoztatottak majd' negyede a mezőgazdaságban tevékenykedik. Az arány csupán az ország keleti, iparosodott térségeiben és Kijev környékén – ahol egyébként sem volt jelentős arányú a mezőgazdasági foglalkoztatottság –, illetve a kisparcellás mezőgazdaság fő tereiben, Galíciában és Kárpátalján öt százalék alatti. Az ország nyugati térségeiben és a nagyobb városok környékén a felbomló nagyüzemek hatalmas szántóföldjeinek helyét szinte kizárólag csak a kisparcellák vették át. A falusi lakosság legalább fele – a fővárosi régió kivételével – mindenhol a mezőgazdaságban dolgozott 2001-ben; a déli és egyes középanyugati megyékben azonban ez a 70 százalékot is megközelíti, azaz a falusias térségek gyakorlatilag monofunkcionális agrár-térségek.

A mezőgazdaságban alkalmazásban állók száma 2009-ben is tovább csökkent (6,9%), ami azonban nem veszi figyelembe a mezőgazdasági termelést folytató önellátó (naturál-) gazdálkodókat, akik létszáma minden kétséget kizáróan növekedett a gazdasági krízis hatására. Az agrárszektorban dolgozók magas arányában nem a hatalmas kiterjedésű termékeny szántóföldek, hanem a gazdasági kényszerhelyzet, a kényszerfoglalkoztatottság játszik szerepet, azaz a mezőgazdaság egyfajta társadalmi pufferként működik, ami egyúttal visszalépést is jelent a korábbi viszonyokhoz képest.

A mezőgazdaságból élők jövedelmi szintje rendkívül alacsony, s 2001-ben a mezőgazdaságihoz képest az ipari átlagkereset kétszeres-háromszoros volt (Onegina, V. M. 2001; OECD 2004; ARIS 2005). A különbségek azóta csökkentek, mivel a mezőgazdaságban nagyobb növekedés volt, de a mezőgazdasági átlagkereset 2008-ban is alig volt több mint fele az iparinak. Ilyen jövedelmek mellett az agrártermékeket olcsón képesek előállítani, ám a bérmunkások és a kistermelők életkörülményei rendkívül rosszak. Az agrárkeresetek terén 2001 óta tapasztalható reálérték növekedés ráadásul a regionális jövedelemegyenlőtlenségek kiéleződését hozta magával.

4) BELSŐ FEJLŐDÉSI PÁLYÁK – AZONOS KIHÍVÁS, ELTÉRŐ REGIONÁLIS STRUKTÚRÁK

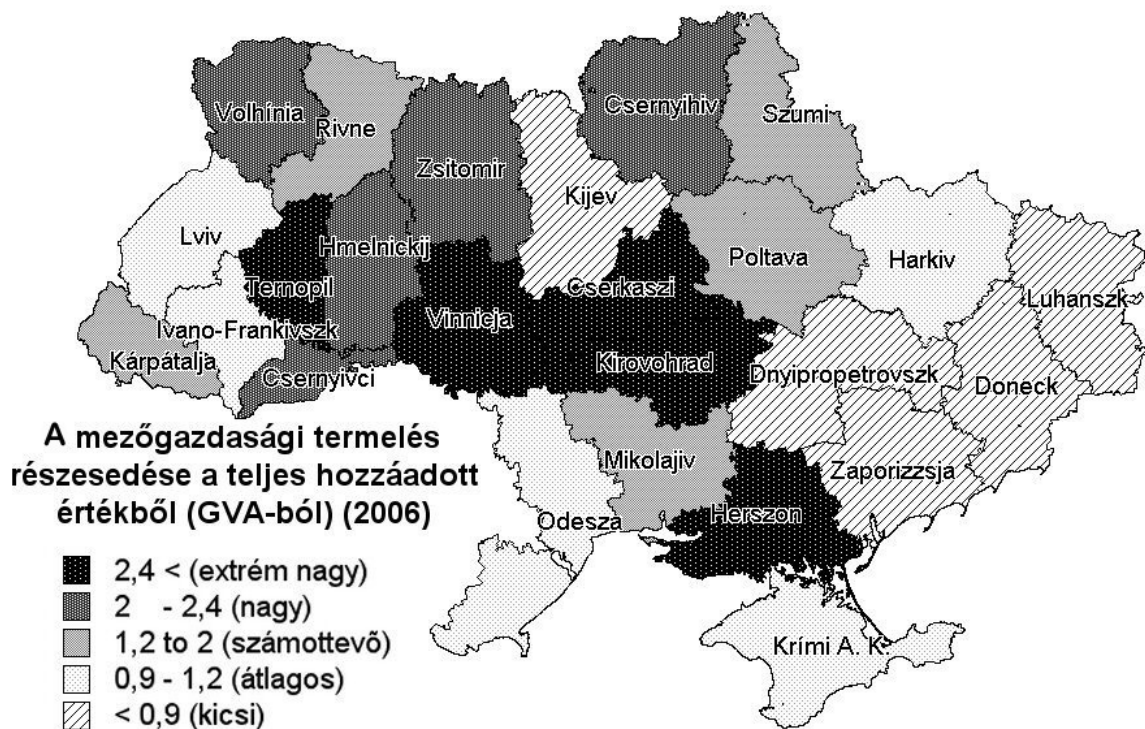
Az 1990-es években a rendszerváltással az ukrán agrárgazdaságban gyökeres változások kezdődtek el, amelyek a földtulajdonviszonyok és az üzemformák reformjára, a termelékenység és a mezőgazdaság versenyképességének fokozására irányultak. Ám ezen előnyök csak jó évtizedes késéssel, az ezredforduló után kezdtek megmutatkozni, amikor a mezőgazdaságban jelentős struktúraváltás is végbement. Az 1990-es években a mezőgazdasági termelés visszaesése – a kelet-közép-európai átalakuló országokhoz hasonlóan – nagyobb ütemű volt, mint a többi gazdasági szektoré: 1990-ben még a GDP negyede származott az agrárgazdaságból, de 1996-ban már csupán 13,3 százaléka (OECD 2004). A mezőgazdaság bruttó hozzáadott értékéből (a GVA-ból) való részesedése az ukrán statisztikai hivatal szerint az ezredfordulón 16 százalék volt. A 2001-től kezdődő erőteljesebb gazdasági növekedés, illetve a mezőgazdasági termelés 2003-as (rendkívüli aszály) visszaesésének hatására a GVA-ból való részesedés 12 százalékra, majd a meginduló fejlődés ellenére, 2008-ra 7,8 százalékra esett vissza, azaz az agrárszektor a 2000-es években jóval nagyobb tehetetlenséggel reagált a gazdasági fellendülésre, mint a többi szektor, és bővülése lassabb volt.

Az agrárszektor gazdaságban betöltött szerepe óriási különbségeket mutat Ukrajna egyes régióiban, mivel az ország imázsához a Donbasz kohói éppúgy hozzátartoznak mint Pódiólia cukorrépatáblái. Az ukrán statisztikai hivatal csak az agrárgazdasági kibocsátás és a teljes gazdaságra vonatkozó GVA nagyságát publikálja megyei szinten, így nem lehet a mezőgazdaság GVA-ból való részesedését a megyék szintjén meghatározni. A két adatsort területi megoszlási viszonyszámokká alakítva – azaz, hogy hány százalékkal rendelkezik az adott régió az ország teljes kibocsátásából – és azokat összeszetve azonban következtethetünk a mezőgazdaság jelentőségére (3. ábra). Az or-

szág középnyugati térségeiben (Kijevi *oblasztyot*, vagyis a fővárosi régiót kivéve) a mezőgazdaság szerepe jóval nagyobb, mint a déli és a keleti országrészben (Herszon *oblasztyot* kivéve), ahol a nagyobb ipari központok fekszenek. Mrinska, O. (2003; World Bank 2002) szerint 2001-ben a 24 *oblaszty* közül ötben (Volin, Ternopil, Vinnicja, Kirovohrad és Szumi) a mezőgazdasági szektor nagyobb jelentőséggel bír, mint az ipari vagy a szolgáltatási.

Szovjetunió más területein is. A nagyüzemek mellett már a rendszerváltás előtt jelen volt a milliós számú háztáji mikrogazdaság. A háztáji a kolhozok földjeiből volt kitagosítva, amelyen csak használati joga volt az azt művelő kolhozoknak. Ezen gazdaságok termelésből való részesedése már az 1980-as években is jelentős volt (Hajdú-Moharos J. 1995), 1991-ben pedig a teljes mezőgazdasági termelés harmadát, a növénytermesztés negyedét és az – előbbinél munkaintenzí-

3. ábra
A mezőgazdasági jelentősége a gazdaságban

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás és szerkesztés.

4.1. Törpegazdaságok az óriásbirtok árnyékában?

A rendszerváltás előtt a művelt terület legnagyobb részén (93,5%) kolhozok és az azoknál jobban felszerelt, magasabb szinten gépesített szovhozok osztoztak háromnegyed-egynegyed arányban, aminek következtében a gépesítettség foka általában alacsonyabb volt Ukrajnában, mint az egykori

vebb – állattartás 36 százalékát adta a háztáji (*1. táblázat*). A törpegazdaságok azonban a földterületnek csupán 6,5 százalékát foglalták el (*1. függelék*), ami a kolhozokhoz és szovhozokhoz viszonyítva rendkívül magas termelékenységre utalt.

A privatizáció első lépéseként feloldották a földtulajdon állami monopóliumát (Penkaitis N. 1994); a föld tulajdonjoga a kolhozok esetében átszállt az államról a kolhoz kollektív tulajdonába. A parasztok megkapták az általuk művelt háztáji földet, amelyet az állam részben ki is egészített az egykori kolhozok és szovhozok területéből (OECD, 2004). Ennek következtében megduplázódott a háztáji részaránya a termőterületből – 1995-re

1. táblázat
A mezőgazdasági termelés szerkezetének változása

	Mezőgazdasági vállalatok és parasztgazdaságok (%)			Törpegazdaságok (%)		
	Teljes mezőgazdaság	Növény-termesztés	Állattartás	Teljes mezőgazdaság	Növény-termesztés	Állattartás
1990	72	79	66	28	21	34
1995	55	60	48	45	40	52
1996	48	53	42	52	47	58
1997	47	56	34	53	44	66
1998	44	52	34	56	48	66
1999	43	53	32	57	47	68
2000	34	46	26	66	54	74
2001	37	50	27	63	50	73
2002	36	48	29	64	52	71
2003	30	34	26	70	66	74
2004	36	41	28	64	59	72
2005	37	40	31	63	60	69
2006	39	42	35	61	58	66
2007	40	41	38	60	59	62
2008	46	49	40	54	51	60

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás és szerkesztés.

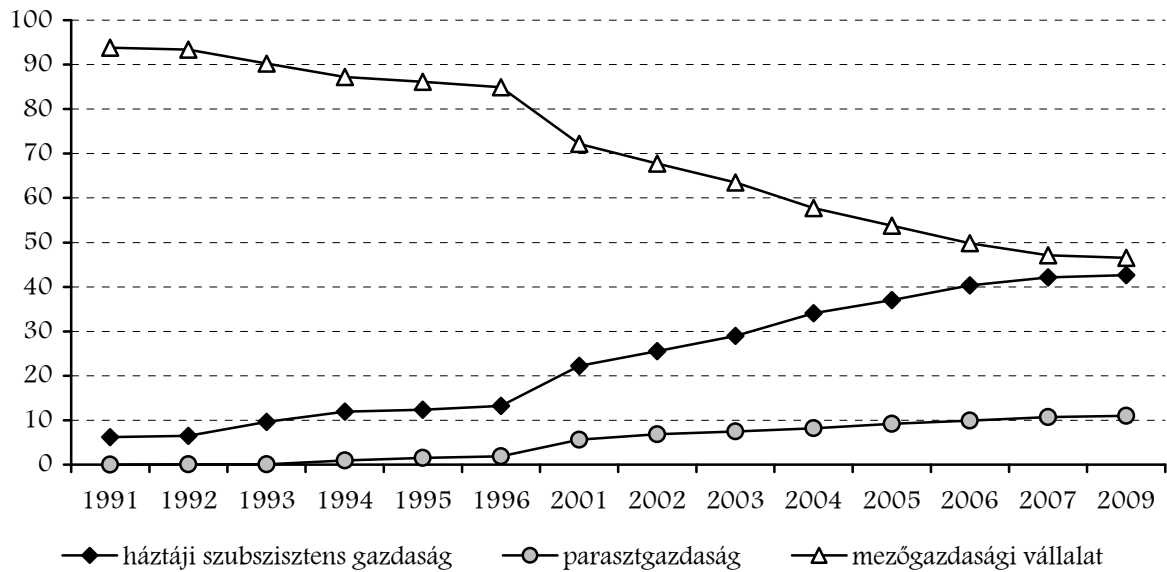
12 százalék lett –, ami rendkívül sok gazdaságilag életképtelen, elaprózott birtokot hozott létre, ám a vidéki önellátás alapegysége lett. A privatizációs folyamat során restitúció nem történt, a földet a kolhozok és szovhozok dolgozói között osztották szét részjegyek formájában (Illés I. 2002). A reformok ugyan formálisan megszüntették a kolhozrendszert, de a birtokviszonyok javarészt érintetlenül maradtak, s csupán a formai keret alakult át társasgazdasággá, termelőszövetkezetté vagy magánvállalkozássá, amelyek immár részben bérelt földeken tevékenykedtek. Az ezredfordulóra a termőterület 65 százalékán már megváltozott a tulajdonos személye közösségi tulajdonról magán tulajdonra (OECD 2004), de tényleges birtokszerkezet-váltás csupán a mezőgazdasági földterület öt százalékán (2,2 millió hektár) ment végbe. A szovhozokat részvénytársaságokká alakították át, de a fő részvényes továbbra is az állam maradt. A nagyüzemek (mezőgazdasági vállalatok) száma az 1990-es évek közepére közel másfélszeresére emelkedett, és az átlagos üzemenagyság 3000 hektárról lecsökkent 2000 hektárra.

A reformok eredményeként – az állam jelentős támogatásával – megjelentek a tőkés alapon szerveződött parasztgazdaságok (családi farmgazdaságok) is, melyek 1993-ban több mint fél millió hektáron gazdálkodtak

(Schubert W. 1997), azonban részesedésük a teljes termőterületről így is alig másfél százalék volt. Az ukrán statisztikai terminológia és az OECD 2004-es tanulmánykötete három fő üzemformát különböztet meg, amelyek már az új struktúrákat tükrözik: mezőgazdasági vállalatokat, ún. parasztgazdaságokat, illetve a háztáji gazdaságokat. (*4. ábra*) A mezőgazdasági vállalat a kolhozok és szovhozok, illetve ezek utódainak különböző formái. A parasztgazdaság a háztáji típustól abban különbözik, hogy területe két hektárnál nagyobb, és az önellátáson túl alapvetően a piacra termel, mely a gazdálkodó fő jövedelemforrása.

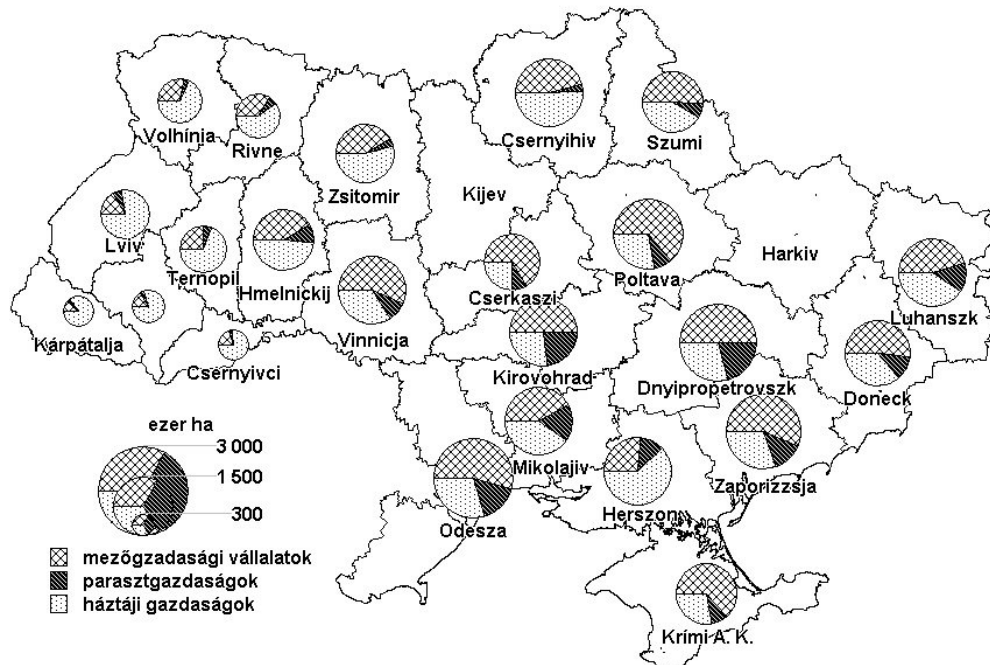
Az ezredfordulón a földterület nagyjából 30 százalékán osztoztak paraszt- és törpegazdaságok, és a 70 százalék nagyüzemi földterületnek csupán öt százaléka maradt állami tulajdonban (OECD 2004). 2006-ra a mezőgazdasági vállalatok tulajdoni aránya a mezőgazdasági területből már 50 százalék alá csökkent, ez azonban országosan rendkívül eltérő struktúrákat takar (*5. ábra*). Az ország nyugati térségeiben a mezőgazdasági terület szinte kizárólag kistulajdonosok kezében van, ahol a nagyobb birtokok csupán a földterület negyedére terjednek ki. Az ország többi részén a mezőgazdasági vállalatok a meghatározók, emellett a sztyeppövezetben a parasztgazdaságok is jelentősebb szerephez jutnak. A

4. ábra
A mezőgazdasági földterület főbb tulajdonformáinak változása
(1991–2009)

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás és szerkesztés.

5. ábra
A mezőgazdasági földterület főbb tulajdonformái
(2006)

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás és szerkesztés.

kisbirtokok aránya az ország közepeső részén, a Dnyeper mentén a legkisebb. Csupán Herszon megyében meghatározó a kisbirtok a

kertgazdaságok, az intenzív kertészeti zöldség-gyümölcs termesztés miatt.

Az üzemméretek tekintetében továbbra is nagy szélsőségek jellemzők, sőt 2003 és

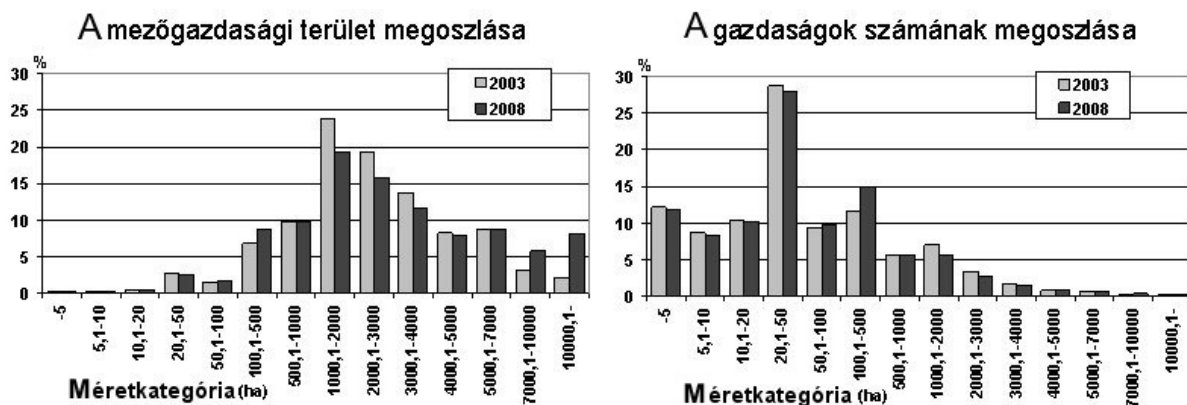
2008 között jelentős birtokkoncentráció is megindult (6. ábra). Egyrészt a 7000 hektárnál nagyobb birtokok mezőgazdasági területből való részesedése jelentősen növekedett az egykori kolhozok 1000-4000 hektáros méretkategóriájának rovására. A mezőgazdasági terület 70-80 százalékán valójában továbbra is 1000 hektárnál nagyobb üzemek vannak, amelyek csupán a gazdaságok 10-14 százalékát jelentik. A nagyüzemek aránya a mezőgazdasági területből ugyan csökken, de átlagos méretük növekszik. Másrészt a birtokkoncentráció a parasztgazdaságok átlagméretének növekedé-

kel szabdalt szántóföldeket lassan felváltják a széles, lapos, végtelenbe tűnő táblák.

Az 1000-2000 hektárnál nagyobb üzemméretek ezért nem meglepők a sztyeppövezetben, míg az ország nyugati térségeiben a 100 és 1000 hektár közötti gazdasági szervezetek, illetve a parasztgazdaságok a meghatározók (7. ábra). A kisebb parasztgazdaságok nyugaton szinte meg sem jelennek, mivel helyüket a lengyelországi képhez hasonló sokszázezer önellátó törpebirtok veszi át. A sztyeppövezetben ezzel szemben a meghatározó 1000-2000 hektáros nagyüzemek mellett kiemelkedő arányban van-

6. ábra

A mezőgazdasági vállalatok és parasztgazdaságok földhasználata

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás és szerkesztés.

sének is következménye, ahol a 100-500 hektáros birtokok aránya növekedett. Ez részben azzal magyarázható, hogy a kisebb, kevésbé versenyképes parasztgazdaságok száma csökkent. Ennek ellenére a mezőgazdasági üzemek majd 60 százaléka továbbra is 50 hektárnál kisebb, kevésbé életképes parasztgazdaságokat jelent, amelyek csupán a földterület három százalékát művelik, sőt 12 százalékuk öt hektárnál is kisebb. A földhasználat tekintetében a jövőben egyre inkább meghatározó lesz a 10 000 hektáros gazdasági társaságok, a 100-500 hektáros parasztgazdaságok és az elaprózott egy-két hektáros önellátó törpebirtokok szerepe. (Ez utóbbi a 6. ábrán nem jelenik meg, mivel nem minősül gazdasági szervezetnek.)

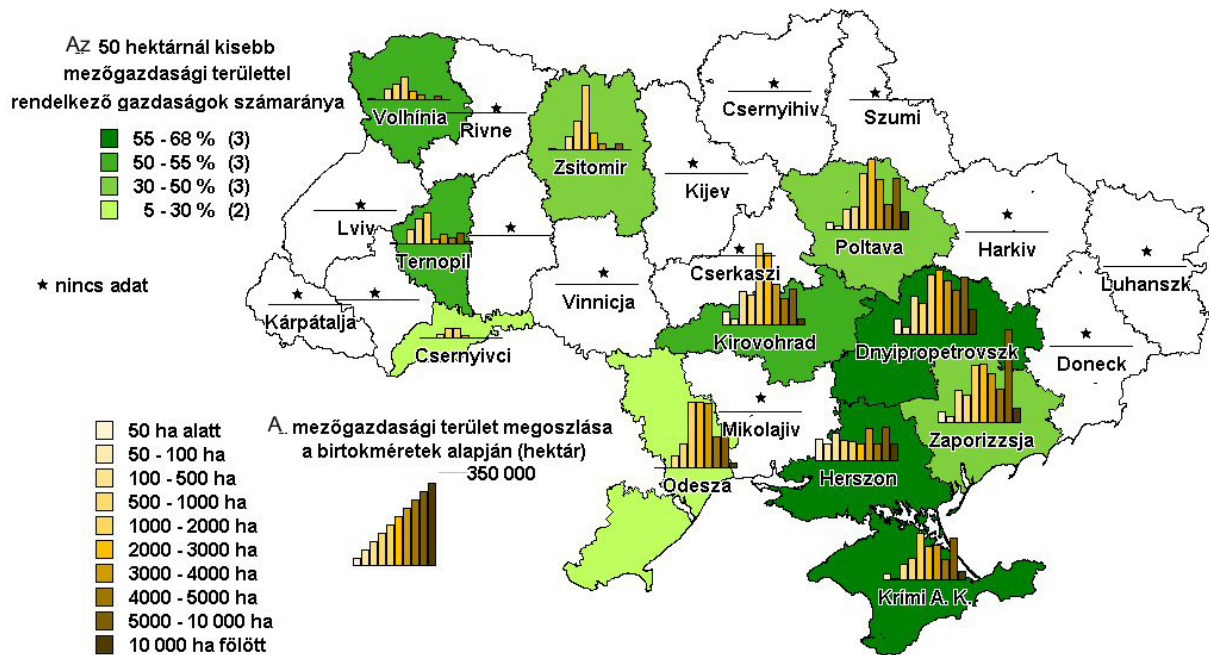
A földhasználat regionálisan rendkívül különböző, ami részben természeti, részben társadalmi okokra is visszavezethető. A erdőövezettől a sztyeppéig szemmel láthatóan változik a táj arculata: a ritkábban benépesült sztyeppé északi határán a kisebb erdők-

nek jelen az 50 hektárnál kisebb parasztgazdaságok, ám Zaporizzsja megye esetében különösen szembetűnő az 5-10 ezer hektáros óriás gazdaságok magas részaránya is. Herszon megyében a kertészetek miatt sokkal kiegyenlítettebb a birtokstruktúra.

4.2. Javuló hatékonyság csökkenő színvonalal?

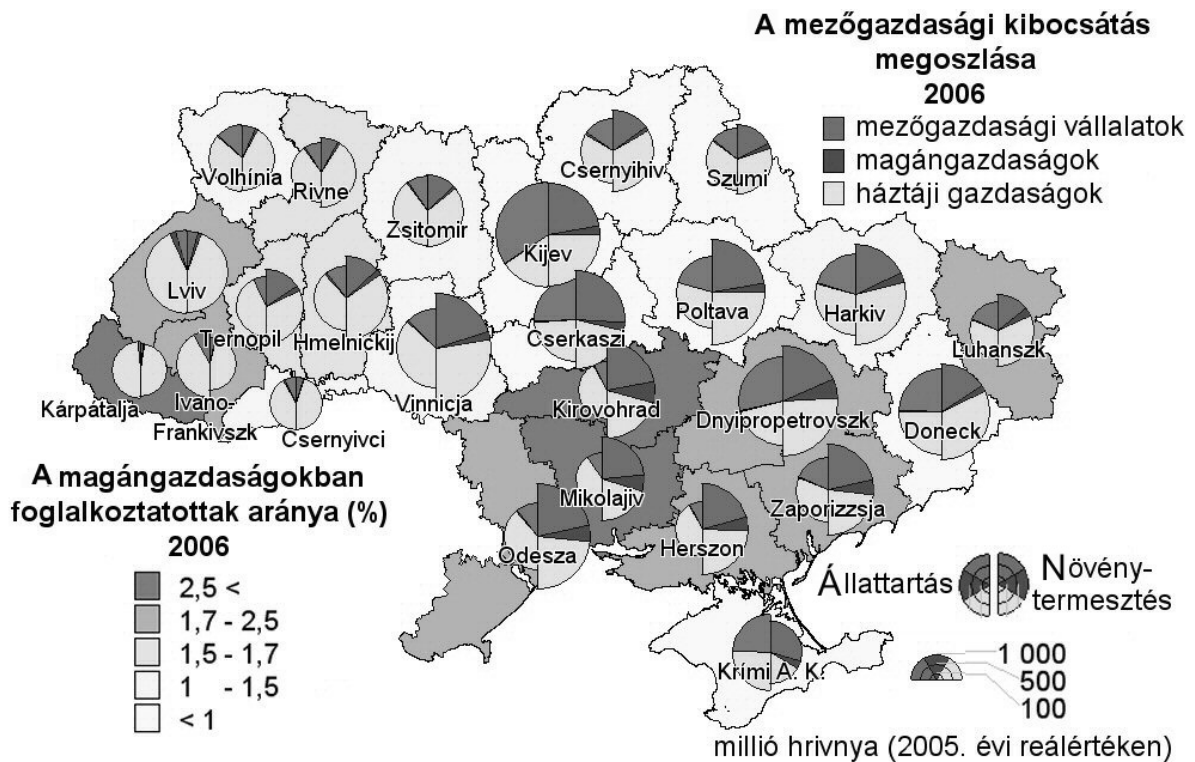
Az ezredforduló óta a törpeparcellák gazdasági jelentősége visszaszorulóban van, mivel az általuk előállított érték 2004-ben volt a legmagasabb, s azóta csökken. 2000 és különösen 2004 óta már a mezőgazdasági vállalatok és parasztgazdaságok produkálták a látványosabb növekedést. A gazdasági szervezetek értéktermelése azonban még 2008-ban is csak a fele az 1990-esnek. A háztáji

7. ábra
Az üzemméretek a mezőgazdasági vállalatok és a parasztgazdaságok esetében (2006)

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás és szerkesztés.

8. ábra
A mezőgazdasági termelés szerkezete

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás és szerkesztés.

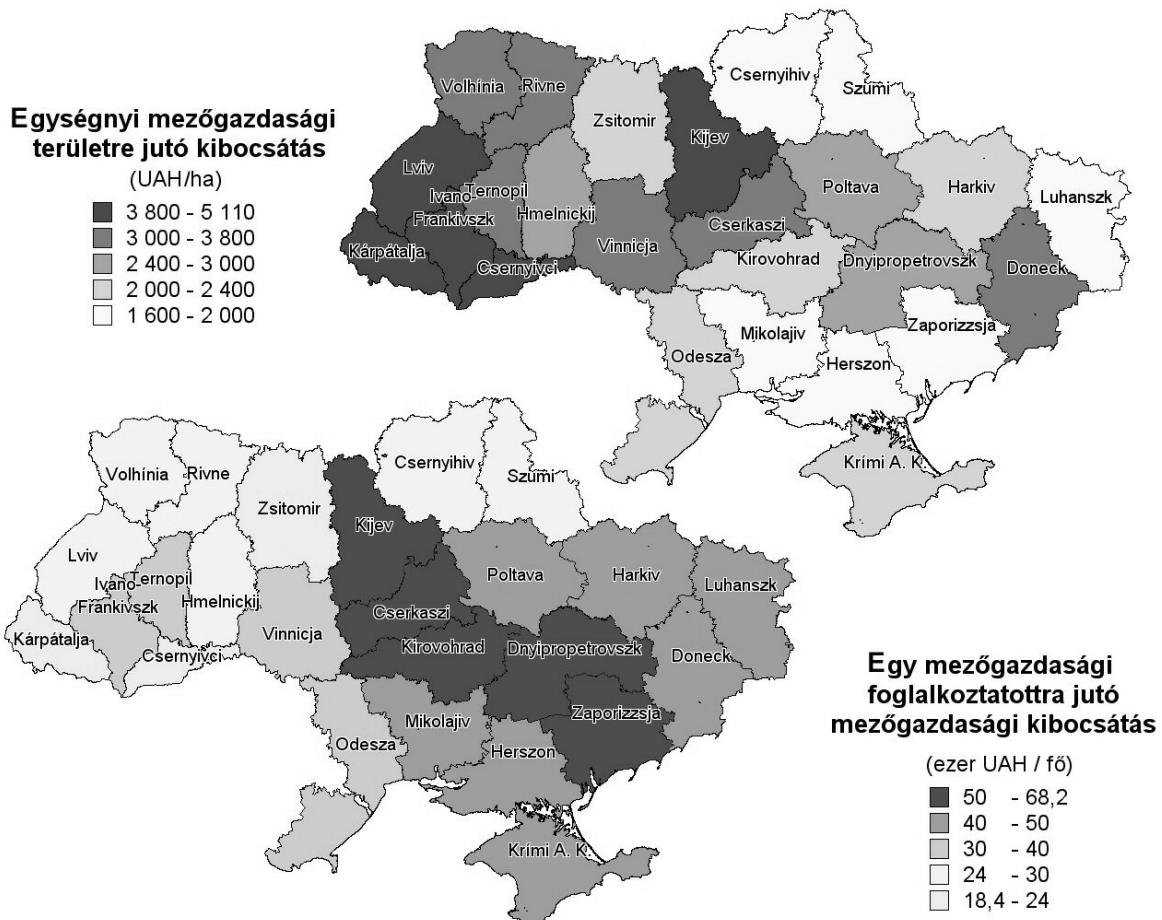
szektor nyugaton – különösen Kárpátalján – továbbra is meghatározó, részesedése a 2000-es évek közepén a 80-90 százalékot is elérte a mezőgazdasági termelésben, de keleten is a termelés majd' felét adta. A nagyüzemi szektor állattartásban betöltött szerepe leginkább a nagyvárosi térségekben (Kijev, Kelet-Ukrajna) meghatározó, ahol a feldolgozóipar közelsége jelent kedvezőbb gazdasági körülményeket. A növénytermesztésből az ország középső térségeiben részesülnek magasabb arányban a nagyüzemek, ahol a kedvező agroökológiai adottságok miatt a legnagyobb profitot képesek előállítani.

A vetésterület időszakos csökkenése ellenére a növénytermesztés mezőgazdasági kibocsátásából való részesedése a szovjet időszak 50 százalékos arányához képest 2008-ban már 62 százalékra növekedett. A növénytermesztés aránya a Dnyeper középső folyása mentén a legmagasabb, de az Umány–Harkiv vonaltól (Karácsonyi D. 2006) délkeletre, a sztyeppövezetben min-

denhol meghaladja az 50 százalékot, ahol a termelésben a mezőgazdasági vállalatok mellett a parasztgazdaságoknak is komoly szerep jut (8. ábra). A parasztgazdaságok főként itt, a ritkábban lakott sztyepei területeken jutnak nagyobb szerephez, ahol a vidéki lakosság számára arányaiban nagyobb termőterület áll rendelkezésre.

Az átalakulás során a mezőgazdasági gépesítés és kemizálás, a termelés technikai színvonala és intenzitása tragikusan leromlott (Siedenberg, A. – Hoffmann, L. 1999). A munkaerő hatékonysága – a mezőgazdasági vállalatoknál – csak az ezredforduló óta mutatott javulást. A mezőgazdaság színvonalának emelkedését mutatják a 2000-es években a növekvő tejszámok. A mezőgazdasági termelés intenzitása az ország nyugati felében és a városodottabb térségekben (Kijev, Doneck megye) magasabb (9. ábra). Ennek ellenére a mezőgazdasági termelés munkaerő-hatékonysága mégsem nyugaton, hanem a sztyeppövezetben, különösen

9. ábra
A mezőgazdaság munkaerő-hatékonysága és intenzitása
(2006)

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás és szerkesztés.

a Dnyeper mentén a legmagasabb. Nyugaton a magasabb intenzitást a kisparcellás mezőgazdaság produkálja, ami rendkívül pazarlóan bánik a munkaerővel. Mindkét szempontból fejlett mezőgazdaságot igazán csak Kijev térségében, illetve a Dnyeper közepő folyása mentén – Cserkaszi, Poltava és Dnyipropetrovszk oblasztyok – találunk, ahol a mezőgazdaság főkehelyzete, gépesítettsége is a legkedvezőbb.

A biztos piaccal rendelkező városodott térségek – Kelet-Ukrajna, a fővárosi régió – intenzívebb mezőgazdasága mellett, a déli sztyeppterület extenzív mezőgazdasága rendelkezett a legjobb perspektívákkal a 2000-es években, mivel az exportkikötők közelsége, az alacsony agrárnépsűrűség, a kedvező birtokszerkezet és tulajdonforma, illetve a világpiacon versenyképes termékstruktúra jellemzi (World Bank 2005). A számos társadalmi feszültséggel terhelt középnyugati térségeket összességében a nagy, de egyre csökkenő gazdasági és foglalkoztatási jelentőséggel bíró nagyüzemi jellegű, a piaci versenyben a jó természeti adottságoknak köszönhetően versenyképesé váló mezőgazdaság jellemezte az elmúlt években. A nyugati térségek látszólag az 1990-es évek, a transzformáció „favoritjai” voltak, míg a 2000-es években jelentősen csökkent a súlyuk, mivel az önellátó kisgazdaságok szerepe, a kedvezőtlen törpebirtokstruktúra továbbra is meghatározó maradt. Az 1990-es években még a túlélés kulcsát jelentő munkaigényes mezőgazdaság az átlagkeresetek emelkedésével fokozatosan elveszítette előnyét az ezredforduló után.

5) GLOBÁLIS VERSENY AZ ÉLELMISZERPIACON – ÁTALAKULÓ TERMÉKSZERKEZET UKRAJNÁBAN

A mezőgazdaság átalakulása nemcsak a birtokviszonyokat, a földhasználatot, a termelés színvonalát és szintjét érintette, hanem a piaci verseny kihívásaira új termékstruktúrával is „válaszolni” kellett. A termékstruktúra a szovjet időszakban erőltetett, a világpiacon kevésbé versenyképes állattartásról,

takarmány- és cukorrépa-termesztésről (Siedenberg, A. – Hoffmann L. 1999, ARIS 2005) áttolódott a dinamikusan növekvő, exportképes napraforgó- és gabonatermesztés irányába, illetve a háztáji keretekben intenzíven termelt burgonya, zöldségféle és tej javára egyszerűsödött (OECD 2004).

5.1. Gabonafélék – a megújuló tradíció

A vetésterületen jellemző a gabonafélék, a burgonya, a zöldségféle és az ipari növények – a napraforgó és a repce – térnyerése (1. függelék), habár a gabonafélék vetésterülete az 1990-es években abszolút értékben csökkent. A 2000-es évek végének favoritja a repce és a szója volt, s a vetésterületen betöltött szerepük jelentősen megugrott. Az állattartás leépülése miatt a leglátványosabb térvészést a takarmányfélék szenvedték el abszolút és relatív értelemben is, de a cukorrépa és – a textilipar összeomlása miatt – a rostlentermesztő területek is jelentősen visszaszorultak.

Az ukrán gabonatermelés a jelentős ingadozás ellenére (3. táblázat) – a megtermelt mennyiség gyakorlatilag teljes egészében az adott év időjárásától függ – még így is a világtermelés 3-4 százalékát, az európai termelés tizedét adja, ami nem is változott az utóbbi két évtizedben. A gabonafélék, az aszályos évek kivételével, Ukrajna legfontosabb mezőgazdasági kiviteli cikkei (7. táblázat) (OECD 2004), amelyben a búza játszik meghatározó szerepet. Ukrajna a világ tiztizenöt legnagyobb búzatermelőjének egyike, míg Európában Németországgal „versengve” a harmadik, s csupán Franciaország és Oroszország előzi meg. A búzatermelés a jó időjárású években, mint 2002 vagy 2008, a 20 millió tonnát is túlszárnyalta, azonban a mélyponton, 2000-ben a 10 millió tonnát is alig haladta meg. Ukrajna az ezredforduló óta csupán 2003-ban, a „gabonakrízis évében” volt nettó importőr, amikor hárommillió tonnát volt kénytelen importálni (OECD 2004). A jelentős termésingadozás következtében az egyik évben dömpingszerűen jelenik meg a világpiacon az olcsó ukrán búza, míg a következő évben előfordulhat, hogy az extrém időjárási körülmények miatt Európa

legnagyobb importőrjévé válik. A búzaexport kevésbé koncentrált. A főbb felvevőpiac az olcsó tengeri úton jól megközelíthető földközi-tengeri térség és a Közel-Kelet, illetve egy-két jelentős népességű harmadik világbeli ország (2. táblázat).

Ukrajna középső és déli területein a meghatározó őszi gabonafélék és az őszi búza vetésterülete némileg visszaesett, s az ezredforduló táján kevesebb, mint a szántóterület negyedét foglalta el; azóta ez a pozíció stabilizálódott. A bizonytalanra váló termésnek tudható be, hogy a gabonafélék vetésterületében 2-3 százalékra nőtt a tavaszi búza aránya, amely korábban jelentéktelen volt. Az ezredforduló táján a parasztgazdaságok és törpebirtokok termelték a búza negyedét (OECD 2004).

Az ország északi részein, az erdőövezetben a fő gabonaféle a rozs. A rozstermelés szintje a búzáéhoz hasonlóan változott, de termelése kisebb mértékben esett vissza. A 2003-as aszályos év a rozstermés szempontjából is kedvezőtlen volt. A függetlenné válás idején Ukrajna adta a világtermelés 3-4 százalékát, amely azóta jelentősen lecsökkent. A rozsexport jelentős hányada a FÁK térségébe, főként Oroszországba irányul.

A növénytermesztésben a legnagyobb hozamok az ország középső térségeiben vannak, ahonnan a kukoricatermelés teljes egésze és a búzatermelés nagy része kerül ki. A kukoricatermesztés számára itt még elégséges csapadékmennyiség és már elegendő évi hőösszeg áll rendelkezésre. Az éves kukoricatermelés az 1990-es évek második felében még mintegy fele, harmada volt az 1980-as évek szintjének. Azonban 2002-től jelentősen javult a helyzet, sőt a 2008-as rekordtermés megközelítette az 1960-as évek eleji hrucsovi kukoricakampány csúcsait is. Ukrajna az ezredforduló óta egyre nagyobb mennyiségben exportál kukoricát: 2004-ben már annyi kukoricát exportált, mint Magyarország, s ezzel az európai exportőrök között a második helyre került, csupán Franciaország előzte meg. Az európai országok között – Magyarországgal „versenyezve” – a negyedik helyen állt a termelésben 2003-ban és 2004-ben, de ezt a pozíciót az ezredforduló óta szerezte meg. A világtermelésnek 2000 óta így is csupán egy százalékát adja, és messze elmarad a „kukoricahatalom” USA-tól. A kukoricatermelés

sem a volt Szovjetunióban, sem Ukrajnában nem jelentős világszinten, inkább csak a kontinensen számottevő. A kukoricaexport nagy része Oroszországba, illetve Beloruszsiába irányul. Az utóbbi években azonban jelentősen megnőtt a súlya a mediterrán térségnek, illetve a Közel-Keletnek, ami az exportpiacok jelentős diverzifikálódásához vezetett.

5.2. Robbanásban az olajnövények – a jövő ágazata?

A sztyeppövezetben a két sikerágazat, a búza és a napraforgó dominál. Az ipari növények terén – de az egész ukrán agrárgazdaságban – a napraforgó igazi sikernövényként könyvelhető el, rendkívül jövedelmezően termeszthető, termőterülete 1985 óta két és félszeresére emelkedett. Az olajnövénytermesztés vált az ezredforduló után az ukrán mezőgazdaság leggyorsabban bővülő ágazatává, és a mezőgazdasági kivitelben 2006 óta a második helyre került (7. táblázat). Napraforgó-termelés 2000 óta túlszárnyalja az 1980-as évek szintjét is. Oroszország és Argentína mellett Ukrajna a világ második-harmadik legnagyobb napraforgómag-termelője, és a világtermelés több mint 10-18 százalékát adja, sőt részesedése jelentősen növekedett 2005 óta. A világ legnagyobb egybefüggő napraforgótermő övezete Ukrajna és Oroszország területén a Dnyeper alsó folyásától a Kaukázus lábáig tart, mely körbeöleli az Azovi-tengert. Ebből a térségből származik a világtermelés harmada. Az ukrán napraforgómag-exportot az 1990-es évek során lassan felváltotta a napraforgóolaj-export, amely legnagyobb arányban még mindig Oroszországba irányul. Az Ukrajnában megtermelt napraforgóolaj felét korábban Oroszországba exportálták. A 2000-es évek második felében azonban már csak az export ötöde irányul ide. Ukrajna a világ legnagyobb napraforgómag- és a második legnagyobb napraforgóolaj-exportőre az ezredforduló óta. A világ napraforgómag-exportjának ötöde Ukrajnából származik. Az ország mezőgazdasági exportjának harmadik legnagyobb tétele a napraforgó olaj (OECD 2004). A napraforgó olajjal és az

2. táblázat
Főbb ukrán búzaexportpiacok
(százalék)

	2004	Piaci részesedés	2005	Piaci részesedés
1	Spanyolország	16	Spanyolország	25
2	Izrael	15	Tunézia	9
3	Olaszország	10	Izrael	9
4	Indonézia	9	Olaszország	6
5	Tunézia	7	Algéria	6
6	Egyiptom	6	Marokkó	6
7	Magyarország	5	Indonézia	6
8	Fülöp-szigetek	5	Koreai Közt.	5
9	Koreai Közt.	4	Magyarország	5
10	Marokkó	3	Líbia	3
...

Forrás: FAOSTAT-adatok alapján saját számítás.

3. táblázat
Főbb termesztett növények termés mennyisége Ukrajnában
(ezer tonna)

	Búza		Rozs	Cukor- répa	Kukorica	Napra- forgó	Repce	Szója	Rostlen	Burgonya
	Összes	Tavaszi								
1987	19655	40	1374		8308					
1988	21709	25	1056		8638					
1989	27400	29	1298		7026					
1990	30374	26	1260	44264	4737	2571	130	99	108	16732
1991	21155	22	981		4747					
1992	19508	35	1156	28782	2851	2127				20276
1993	21831	60	1180	33717	3786	2075	44			21009
1994	13857	137	941	28138	1537	1569	18			16102
1995	16273	304	1208	29650	3392	2860	40	22	48	14729
1996	13547	197	1094	23008	1837	2123	23	15		18410
1997	18404	300	1348	17662	5340	2308	44	18		16701
1998	14937	300	1140	15523	2301	2266	67	36		15405
1999	13585		919	14064	1737	2794	147	45		12723
2000	10197	422	968	13198	3848	3457	132	64	8	19838
2001	21348	554	1822	15575	3641	2251	135	74	12	17344
2002	20550	578	1500	14400	4171	3270	61	125	11	16100
2003	3599	733	620	13392	6875	4254	51	232	11	18453
2004	17520	1159	1592	16600	8866	3050	149	363	16	20754
2005	18699	1016	1053	16360	7210	4400	285	613	13	19300
2006	13947	1067	582	22421	6426	5324	606	890	5	19467
2007	13938	765	561	16978	7421	4174	1047	723	4	19102
2008	25885	835	1050	13438	11447	6526	2873	813	3	19545
2009				7811		6345				19547

Forrás: a FAOSTAT és az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai.

4. táblázat
Az exportpiac koncentrátságának mértéke
a fontosabb ukrán mezőgazdasági exporttermékek esetében

	Búza	Kukorica	Napraforgó pogácsa	Napraforgó- olaj	Napraforgó- mag	Répa- cukor	Alkoholtartalmú italok	Ebből bor
2004	0,09	0,15	0,11	0,09	0,13	0,32	0,67	0,59
2005	0,10	0,09	0,13	0,09	0,41	0,42	0,78	0,54

Forrás: FAOSTAT-adatok alapján saját számítás.

5. táblázat
Főbb ukrán napraforgó-pogácsa és napraforgóolaj-piacok
(százalék)

	Napraforgó- pogácsa	Piaci részesedés	Napraforgó- pogácsa	Piaci részesedés	Napraforgó- olaj	Piaci részesedés	Napraforgó- olaj	Piaci részesedés
	2004		2005		2004		2005	
1	Lengyelo.	18	Belorusszia	27	Svájc	19	Oroszország	17
2	Lettország	17	Lettország	14	Oroszország	15	Anglia	15
3	Belorusszia	15	Lengyelo.	12	Anglia	9	Svájc	10
4	Törökország	7	Izrael	11	Hollandia	6	Spanyolo.	10
5	Izrael	7	Marokkó	9	Olaszország	6	Törökország	8
6	Svájc	7	Törökország	5	Németo.	5	Egyiptom	6
7	Litvánia	6	Litvánia	4	S.Kitts&Nevis	5	Olaszország	5
8	Marokkó	5	Dánia	4	Egyiptom	5	Irán	4
9	Olaszország	4	Olaszország	3	Algéria	4	Francia- ország	4
10	Magyaro.	4	Svájc	2	Franciao.	4	Belorusszia	4
...

Forrás: FAOSTAT-adatok alapján saját számítás.

6. táblázat
Főbb ukrán napraforgómag-piacok
(százalék)

	2004	Piaci részesedés	2005	Piaci részesedés
1	Törökország	23	Spanyolország	57
2	Magyarország	16	Magyarország	13
3	Spanyolország	13	Litvánia	6
4	Grúzia	13	Németország	6
5	Svájc	8	Lengyelország	5
6	Olaszország	6	Bulgária	2
7	Hollandia	4	Oroszország	2
8	Portugália	3	Grúzia	1
9	Anglia	3	Finnország	1
10	Saint Kitts & Nevis	2	Észtország	1
...

Forrás: FAOSTAT-adatok alapján saját számítás.

olajpogácsával szemben igen erős koncentrációt mutató magexport legnagyobb része főként biodízel gyártás céljára az Európai Unióba kerül, de számottevő piacot jelentenek a közel-keleti országok is.

A másik jelentős olajnövény, a repce fokozatosan átveszi a visszaszoruló cukorrépa és rostlen helyét az erdőssztyepp, illetve az erdőövezetben. Termőterülete 2000 óta haladja meg a lenét, sőt 2007 óta már a cukorrépaét is. A repcetermesztésben 2004 óta óriási robbanás következett be, amelynek során a repcetermelés öt év alatt hatvanszorosára (!) emelkedett. Míg Ukrajna 2005-ben a világtermelés fél százalékát adta, addig 2008-ban már megközelítette az öt százalékot, az európai termelésnek pedig a 12 százaléka kerül ki innen. A vetésterület 2008-ban húszszor akkora volt, mint öt évvel azelőtt, miközben a termés hozam is jelentősen javult, s elérte a világszínvonalat. 2006 óta, Lengyelországot maga mögé utasítva, Franciaország után Ukrajna Európa második legnagyobb repcemagexportőre, és a világ hatodik legnagyobb termelője. Az export 50-60 százaléka Magyarországra irányul, mivel a 2000-es évek második felében megnyíló új magyarországi biodízel üzemeket – a hatalmas német felvásárlási igények mellett – a magyar mezőgazdaság a növekvő termésmennyiség ellenére sem képes elegendő repcemaggal ellátni, ráadásul az ukrán nyersanyag kedvezőbb áron szerezhető be.

A szója jelentősége 1996 óta monoton növekszik, és 2008-ra Ukrajna már a nyolcadik legnagyobb termelővé lett a világon. A függetlenné válás óta a vetésterülete is ötszörösére bővült. Ukrajna ugyan a „nagyok” (Argentína, Brazília, Kína, USA) mellett a világ szójatermesztéséből nem részesedik jelentősen, ám 2006 óta Európában a legnagyobb, a kontinens termelésének harmadát adja úgy, hogy 2000-ben még szinte „sehol sem volt”. Az ukrán szójaexport főként Magyarországra és Törökországba irányul.

5.3. Cukorrépa és takarmánynövények – a múlt válságok hagyatékai

Az olajnövények mellett a másik jelentős, de egyre inkább visszaszoruló ipari növény a cukorrépa. A cukorágazat a napraforgóval ellentétben a transzformáció nagy vesztese volt. A függetlenné válás után válságba került, részben a nyugat-európai cukorrépa-hoz mért alacsonyabb cukortartalma miatti versenyhátránya, részben a nádcukorral szembeni versenyképtelensége miatt, sőt az utóbbi években a cukor állami ártámogatását is megszüntették. Vetésterülete 1985 és 2008 között a negyedére csökkent. Helyzete a 2000-es évek első felében ugyan némileg javult, de 2006 óta folyamatosan csökkent a cukorrépa-termelés. Ebben a növénytermesztési ágazatban volt a legnagyobb a világtermelésben elfoglalt pozíció romlása is. Amíg Oroszországban, az USA-ban és Németországban nem változott jelentős mértékben a cukorrépa termésmennyisége, sőt a nagyarányú állami dotációk révén némi növekedés is tapasztalható, addig Ukrajnában – Magyarországhoz hasonlóan – a harmadára, negyedére csökkent az 1990-es évek első feléhez képest. Az ország fokozatosan veszítette el az első helyét cukorrépa-termesztésben a világon, és az ezredforduló óta már csak az ötödik-hatodik helyen áll (*9. táblázat*). A nagy hagyományokkal bíró cukoripar leépülése követelte a legnagyobb gazdasági-szociális áldozatot az ukrán vidéktől. A mezőgazdaság, illetve a vidéki gazdasági élet olyannyira meghatározó ágazata volt, hogy a vinnicjai oblasztyot egyszerűen csak „Cukordonbaszként” emlegették. A világtermelés 5-7 százaléka továbbra is Ukrajnából származik (*8. táblázat*), ámde az OECD (2004) szerint Ukrajna 2001 óta már nettó cukorimportőr, ami az előbbi adatok, illetve az ukrán statisztikai hivatal 2005–2009-es adatai tükrében ellentmondásos (*13. táblázat*). Az országban az ezredforduló táján még több mint 100 cukorgyár működött, melyek teljes feldolgozó kapacitása 50 millió tonna volt (OECD, 2004), azaz a zömmel a XIX. században alapított üzemek

7. táblázat
Néhány fontos mezőgazdasági termék részesedése a teljes exportból
(százalék)

Részesedés a teljes exportból	2005	2006	2007	2008	2009
I. Élő állat és állati termékek	2,14	1,03	1,52	1,17	1,46
01 élő állat	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02
02 hús és húskészítmények	0,45	0,09	0,21	0,11	0,20
03 halfélék	0,03	0,02	0,01	0,01	0,05
04 tej, tejtermékek, tojás, méz	1,61	0,89	1,26	1,03	1,18
05 egyéb	0,03	0,03	0,02	0,01	0,02
II. Növényi termékek	4,95	5,09	3,51	8,33	12,59
06 vetőmagok	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
07 zöldségfélék és gumós növények	0,11	0,23	0,14	0,12	0,47
08 gyümölcsök, mogyoró és citrusfélék	0,30	0,39	0,29	0,26	0,37
09 kávé, tea, fűszerek	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02
10 gabonafélék	4,04	3,53	1,55	5,53	9,01
11 liszt és egyéb őrlemények	0,09	0,09	0,15	0,27	0,24
12 olajos magvak	0,40	0,82	1,35	2,13	2,46
13 élelmiszer-ipari anyagok	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
14 növényi anyagok	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
III.15. Állati és növényi zsírok és olajok	1,71	2,53	3,49	2,91	4,51
IV. Élelmiszer-ipari késztermékek	3,77	3,63	4,18	3,76	5,18
16 hús- halkészítmények	0,08	0,06	0,07	0,06	0,10
17 cukor és édesipari termékek	0,32	0,30	0,32	0,25	0,43
18 csokoládé és csokoládétermékek	0,70	0,68	0,71	0,75	1,08
19 gabonatermékek	0,29	0,30	0,34	0,37	0,53
20 gyümölcs és zöldségtermékek	0,35	0,35	0,51	0,29	0,37
21 más készélelmiszerek	0,14	0,13	0,15	0,15	0,22
22 alkoholtartalmú és alkoholmentes italok	1,22	1,09	1,05	0,84	1,15
23 élelmiszer-ipari maradékok	0,41	0,44	0,69	0,72	0,80
24 dohánytermékek	0,26	0,29	0,33	0,33	0,52
Teljes mezőgazdasági export	12,56	12,28	12,69	16,17	23,73

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás.

8. táblázat
Ukrajna részesedése néhány mezőgazdasági termék világtermeléséből
(százalék)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Ukrajna részesedése a világ									
búza-vetésterületéből	2,4	3,2	3,2	1,2	2,6	3,0	2,6	2,8	3,2
búzatermeléséből	1,7	3,6	3,6	0,6	2,8	3,0	2,3	2,3	3,8
napraforgó-vetésterületéből	13,5	13,5	14,0	16,3	16,0	16,0	16,4	16,1	17,1
napraforgó-termeléséből	13,1	11,0	13,3	15,5	11,7	15,4	17,0	16,0	18,3
cukorrépa-vetésterületéből	12,4	14,2	12,6	11,7	12,7	11,5	14,5	11,2	8,6
cukorrépa-termeléséből	5,3	6,8	5,6	5,8	6,7	6,1	9,0	6,9	5,9
hústermeléséből	0,7	0,6	0,7	0,7	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7
tejtermeléséből	2,2	2,3	2,3	2,2	2,2	2,1	2,0	1,8	1,7

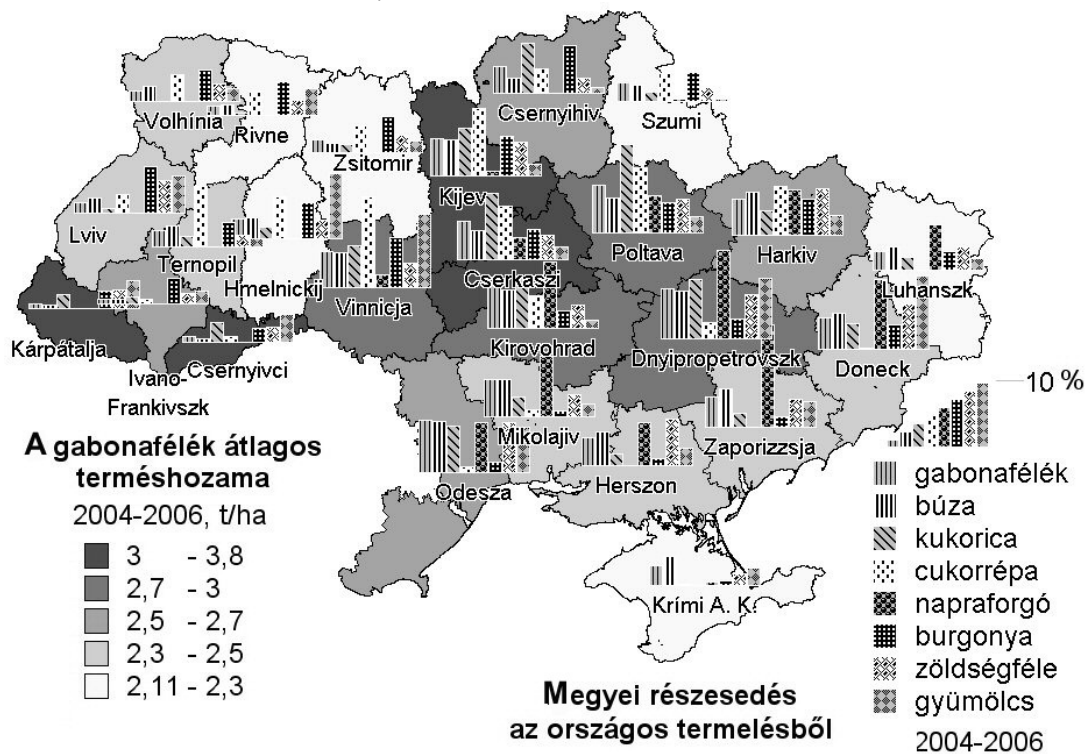
Forrás: FAOSTAT-adatok alapján saját számítás.

9. táblázat
Ukrajna pozíciója a világ mezőgazdasági termelésében

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Ukrajna a világ...									
...legnagyobb búzatermelője	13.	8.	7.	24.	11.	11.	13.	13.	8.
...legnagyobb napraforgó-termelője	3.	3.	3.	2.	3.	2.	2.	2.	2.
...cukorrépa-termelője	6.	4.	6.	5.	5.	5.	4.	5.	6.
...hústermelője	26.	29.	29.	28.	27.	29.	29.	27.	28.
...tejtermelője	10.	10.	10.	11.	11.	11.	11.	12.	14.

Forrás: FAOSTAT-adatok alapján saját számítás.

10. ábra
A növénytermesztés színvonala és szerkezete

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás és szerkesztés.

rendkívül elaprózottak, sőt sok esetben százéves gépekkel működnek. A cukorrépa nemzetközi kereskedelme a technológiai akadályok miatt jelentéktelen: a répát a betakarítás után azonnal feldolgozzák, mivel gyorsan veszít cukortartalmából. A cukorexport, piacait veszítve, a 2000-es évek végére a tizedére esett vissza, és még Európában sincs az első tíz legnagyobb exportőr között. A cukor és az édesipari termékek, a csokoládék exportja együtt azonban megőrizte a pozíciót, sőt jelentős bővülést mutatott 2005 óta, mivel ez a feldolgozóipari ágazat jelentős modernizáción esett át (7. és 13. táblázat). Olyan cégek nőttek fel ebben a szektorban, mint a kelet-európai édességpiacot uraló, a tulajdonos oligarcha-politikus Petro Porosenkóról elnevezett Roshen.

A takarmányfélék területvesztése még a cukorrépaénál is drámaibb volt, ami az állattartás visszaszorulásával van összefüggésben. A transzformáció során a gazdaság lassan átállt az adott klimatikus viszonyok között nem kifizetődő takarmánytermesztésről és takarmányimportról a húsimportra. Az 1980-as évek végén még a szántóterület harmadát foglalták el a takarmányfélék, azaz a gabonafélék után a második legnagyobb területen termesztett növénycsoport volt, 2008-ra azonban már csak az ötödét. A növénycsoporton belül a silókukorica-termelés tizedére, a takarmányrépa-termelés harmadára zsugorodott. Mivel a takarmánykultú-

rák az állattartáshoz kötődnek, ezért a nyugati oblasztyokban a legmagasabb az áranyuk a szántóterületen. A kárpátok vidékén, illetve az erdőövezetben még mindig a takarmányfélék a legjelentősebbek a szántóterületen.

5.4. Burgonya, zöldség és gyümölcs – amire mindig lesz belső kereslet

A burgonya vetésterülete az elmúlt időszakban stabilan másfél millió hektár körül mozgott. Termésmennyisége sem változott jelentősen, míg a világtermelés – főként Indiának és Kínának köszönhetően – jelentősen megnőtt, így csökkent az ország részesedése. A zöldségfélék vetésterülete félmillió hektár. A legkisebb visszaesést és a legstabilabb termelési mennyiséget a zöldségfélék mutatják, mivel ezeket termesztik a legbelterjesebb módon. A mai termelési szint már az 1960-as évektől alig változott. Az OECD (2004) szerint a burgonyatermés 98,6 százalékát, a zöldségtermés 80 százalékát a törpegazdaságok állították elő 2000-ben, de a termelés nagy része még 2005 után is a háztáji törpegazdaságokból került ki. A burgonyát és a zöldségféléket ezek a gazdaságok nagyrészt saját ellátásra termelik, csupán a többletet adják el helyi piacokon, azaz az export ezek-

10. táblázat
Egyes országok szélsőséges monopolhelyezete egyes ukrán exporttermékek esetén
(százalék)

Exportcikk	Célország	2004	2005
Lenrost	Litvánia (EU)	-	53
Zöldborsó	Bulgária (EU)	90	-
Káposztafélék	Belorusszia (FÁK)	63	47
Karfiol és brokkoli	Belorusszia (FÁK)	86	-
Padlizsán	Lettország (EU)	72	85
Uborka	Észtország (EU)	-	29
Bogyógyümölcsök	Lengyelország (EU)	61	-
Áfonya	Lengyelország (EU)	46	63
Paradicsomlé	Belorusszia (FÁK)	38	54
Kenyér	Moldova (FÁK)	64	83
Csirkehús	Belorusszia (FÁK)	88	-
Tehéntej	Azerbajdzsán (FÁK)	48	46
Cigaretta	Örményország (FÁK)	22	22

Forrás: FAOSTAT-adatok alapján saját számítás.

ből a termékekből nem jelentős. A zöldség, burgonya és gyümölcs forgalmának nagy hányada az országutak mentén sokszor spontán jelleggel kialakított nagybani piacokon zajlik. Számottevő zöldségexport szinte kizárólag a Baltikumra, illetve Belorussziába irányul (*10. táblázat*), ahol a természeti adottságok kevésbé kedvezőek, például a paradicsom, a padlizsán vagy az uborka számára, amelyek *zakuszka* formájában hagyományosan fontos helyet foglalnak el az étrendben.

A gyümölcs-, szőlő- és bortermelés jelentős mértékben visszaesett, mennyisége fele az 1980-as évek szintjének. Ukrajna gyümölcsstermelése európai szinten sem jelentős, habár az orosz exportjában meghaladja a zöldségféléket. Kiemelendő az erdőövezetben termelt boggyósgyümölcs, amelynek fő exportpiaca Lengyelország. Az alma-, barack- és cseresznyeexport szinte kizárólag Oroszországba irányul. Délen a borok (a krími Koktebel és Maszandra), a habzóborok (Zolotaja Balka, az odeszai Francuzki Bulvár), illetve a helyi földrajzi neveket viselő konyakok (Ai-Petri, Tavrija, Deszna) szereztek kelet-európai hírnevet. A burgonya- és gabonatermesztéshez kötődő vodkagyártás Ukrajnában óriási hagyományokkal bír, sőt a Nemiroff vállalat az ország legsikeresebb élelmiszer-ipari üzeme; a márkanév még nyugaton is ismert. Az alkoholos italok és borok a teljes mezőgazdasági és élelmiszer-ipari export 5-8 százalékát teszik ki (az orosz piac szerepe rendkívül meghatározó). Az Oroszországtól való élelmiszer-ipari exportfüggés a szeszesital ágazatban mutatkozik meg a legerősebben, amit Oroszország előszeretettel fel is használ a politikai nyomásgyakorlás céljára nemcsak Ukrajnával, de Moldovával és Grúziával szemben is. (*11. táblázat*)

5.5. Állattenyésztés – növekvő versenyhátrány?

A transzformációt az állattenyésztés súlyos csökkenésében, amely a 2000-es

években csupán az 1990-es szint nagyjából 40 százalékáról indult lassú növekedésnek. Az aszályosabb években (2003, 2007) azonban az állattenyésztési kibocsátás is csökkent, s 2008-ra csupán megközelítette az 1990-es szint felét. Az állatállomány jelentősen visszaesett, és a 2000-es években az egyes állattenyésztési ágazatokban tapasztalható időleges növekedés ellenére továbbra is jelentősen elmarad a szovjet időszakhoz képest.

11. táblázat
Az Orosz Föderáció szélsőséges monopollhelyzete egyes ukrán termékek exportjában (százalék)

	2004	2005
Alkohol tartalmú italok	81	88
Bor	76	72
Szőlőmust	-	100
Dohány	73	79
Marhahús	100	100
Sertéshús	100	75
Birkahús	100	100
Csirkehús	-	100
Kolbász/szalámi	87	75
Vaj	81	85
Sajt	98	97
Tojás	-	80
Alma	68	79
Sárgabarack	94	100
Cseresznye	76	88
Zöldborsó	-	84
Karfiol és brokkoli	-	100
Fagylalt	49	71
Fagyasztott zöldség	-	70

Forrás: FAOSTAT-adatok alapján saját számítás.

Az állattartás kettősségét mutatja, hogy míg az állatállomány nagysága és sűrűsége az ország nyugati felében a legnagyobb, addig az állattartás színvonala – a tejhozamok nagysága alapján – keleten magasabb (*11. ábra*), ahol egyébként a környezeti feltételek kedvezőtlenebbek a takarmánytermesztés számára. Az állattartás fő területe az ország középnyugati, nyugati része, de nagyobb állomány van a Donyec-medence térségében, Harkiv és Odessza környékén is. A középnyugati országrészben a háztáji gazdaságoknak van jelentős szerepük az állattartásban, míg a keleti területeken a nagy állattar-

tó telepek maradtak jelentősek. Az állattartás a nyugati térségekben inkább tej, míg a sztyeppövezetben főként hús irányú. A világ hústermeléséből Ukrajna elenyésző mértékben részesedik, s nincs a világ 25 legnagyobb hústermelő országa között. Lengyelország is megelőzi, de valamivel többet termel, mint Magyarország. A termelés a felére esett vissza az 1990-es évek végére, és azóta e szint körül ingadozik. A húsmennyiség harmadát a törpegazdaságok állítják elő. Az állati termékek – hús, tej, sajt, vaj, tojás – exportja szinte kizárólag Oroszországba irányul (11. táblázat), habár Ukrajna maga is jelentős húsimportőr. Ezen termékek külkereskedelmének egyenlege a jelentős tej- és tejtermékkivitel ellenére is negatív 2006 óta (13. táblázat).

5.5.1. Szarvasmarha – minőségi javulás, zsugorodó állomány

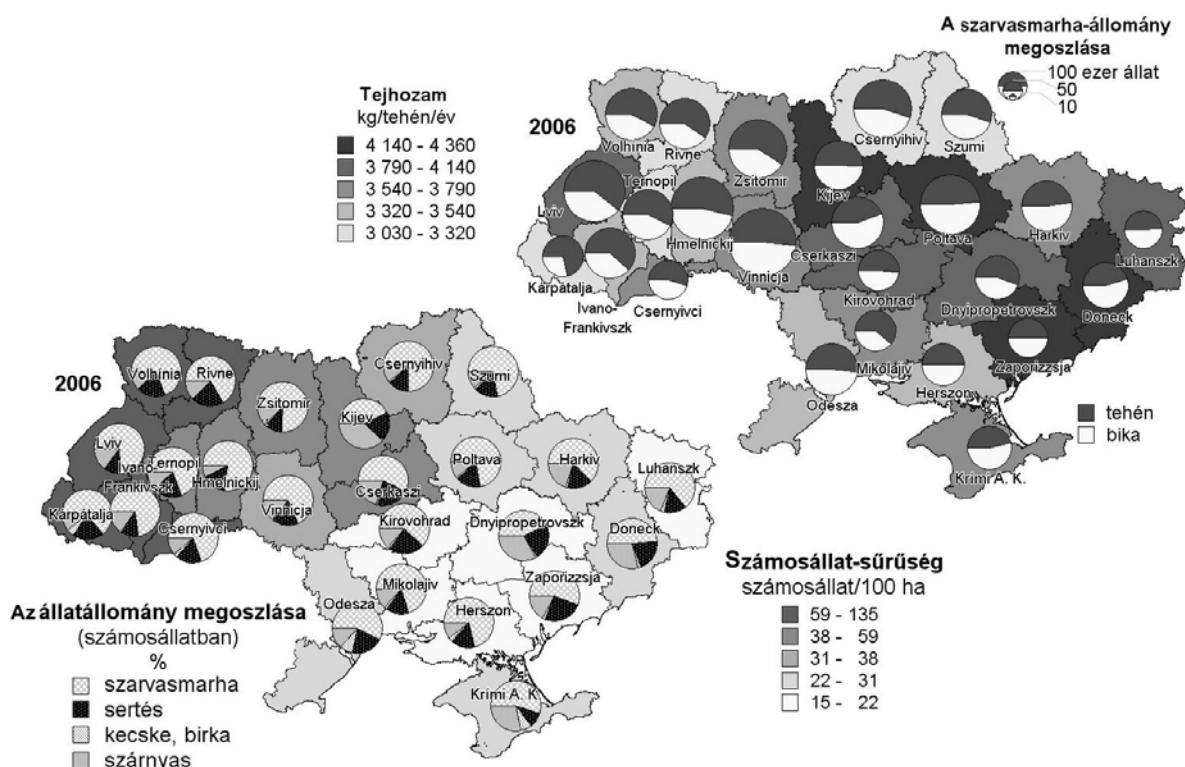
Az állattenyésztésen belül a szarvasmarha-állomány esetében volt a legnagyobb mértékű a csökkenés a transzformáció során, ha-

bár a szarvasmarha 2006-ban a fővárosi térség kivételével még mindenhol a legjelentősebb háziállat volt, sőt az ország nyugati térségeiben szinte egyedüli meghatározó. A szarvasmarhák száma az 1990-es években megfeleződött, majd a 2000-es években újra a felére csökkent. A legtöbb állatot 1995 és 1997 között vágták le, ami időlegesen jelentős exportbevételket hozott, mert ekkor mintegy 800 millió tonna hús került exportra. A 2004–2005-ben a még hétmilliós állomány, amely a világ szarvasmarha-állományának valamivel több mint fél százaléka volt, 2009-re már alig haladta meg az ötmilliót. Az 1980-as években még Ukrajnában volt a világállomány két százaléka, az európai állomány tíz százaléka, sőt Ukrajna, Fehéroroszország és Oroszország együtt a világ szarvasmarha-állományának tizedét adta, éppen annyit, mint az USA.

A tehenek számának a teljes állományhoz viszonyított kisebb arányú csökkenése magával hozta a hústermeléssel szemben a tejelő tartás súlyának növekedését. A tehenállomány zsugorodása a 2000-es években gyorsult fel. A tejelőképeség az 1980-as évek végén is csupán fele volt a nyugati átlagnak,

11. ábra

A állattartás színvonala és szerkezete

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás és szerkesztés.

12. táblázat
Az állatállomány alakulása Ukrajnában
(ezer db)

	Szarvasmarha		Sertés	Kecske, birka	Szárnyas*
	Tehén	Összesen			
1984	9 000	26 669	20 880	9 297	2 461
1985	8 851	26 633	20 088	9 222	2 443
1986	8 712	26 725	20 138	9 375	2 513
1987	8 605	25 969	19 313	9 307	2 526
1988	8 567	25 621	19 471	9 243	2 514
1989	8 528	25 195	19 947	9 003	2 474
1990	8 378	24 623	19 427	8 419	2 545
1991	8 263	23 728	17 839	7 829	2 551
1992	8 057	22 457	16 175	7 237	2 461
1993	8 078	21 607	15 298	6 863	2 431
1994	7 818	19 624	13 946	5 575	2 146
1995	7 531	17 557	13 144	4 099	1 905
1996	6 972	15 313	11 236	3 047	1 649
1997	6 265	12 759	9 479	2 362	1 497
1998	5 841	11 722	10 083	2 026	1 294
1999	5 431	10 626	10 073	1 885	1 233
2000	4 958	9 424	7 652	1 875	1 180
2001	4 918	9 421	8 370	1 965	1 300
2002	4 716	9 108	9 204	1 984	1 460
2003	4 292	7 746	7 366	1 865	1 424
2004	3 926	6 903	6 466	1 755	1 528
2005	3 635	6 514	7 053	1 630	1 620
2006	3 347	6 175	8 055	1 617	1 665
2007	3 223	6 057	7 852	1 785	1 820
2008	2 990	5 505	6 862	1 805	1 890
2009	2 805	5 259	7 448	1 875	2 013

*százezer darab

Forrás: a FAOSTAT és az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai.

13. táblázat
Az ukrán mezőgazdasági külkereskedelem mérlege
(ezer USD)

Egyenleg,	2005	2006	2007	2008	2009
Teljes külkereskedelem	-1854347	-6666787	-11421859	-18580927	-4256037
Teljes mezőgazdasági külkereskedelem	1622923	1546904	2136712	4368145	3605567
I. Élő állat, és állati termékek	232584	-252575	-24254	-918612	-586535
01 élő állat	-40011	-33658	-47802	-77630	-57294
02 hús és húskészítmények	-12017	-128179	-58760	-768750	-433803
03 halfélék	-212001	-355458	-438774	-613293	-343424
04 tej, tejtermékek, tojás, méz	492332	264334	522905	548753	253936
05 egyéb	4280	385	-1824	-7692	-5949
II. Növényi termékek	1170360	1279460	865860	4114900	3014910
06 vetőmagok	-33462	-47664	-62183	-98310	-52696
07 zöldségfélék és gumós növények	27521	60284	42962	-9204	85990
08 gyümölcsök, mogyoró és citrusfélék	-91524	-116380	-152279	-409902	-322711
09 kávé, tea, fűszerek	-106825	-119641	-153673	-207573	-148470
10 gabonafélék	1326556	1294763	677145	3557270	2761643
11 liszt és egyéb őrlemények	4213	5165	2670	131435	58834
12 olajos magvak	61604	221636	534034	1192254	661704
13 élelmiszer-ipari anyagok	-19897	-21116	-24616	-43407	-31838
14 növényi anyagok	2174	2412	1801	2337	2456
III.15. Állati és növényi zsírok és olajok	383195	780313	1329805	1332877	1149801
IV. Élelmiszer-ipari késztermékek	-163217	-260294	-34698	-161020	27391
16 hús- és halkészítmények	-74903	-95745	-88201	-129339	-28626
17 cukor és édesipari termékek	31218	83443	122946	97144	85816
18 csokoládé és csokoládétermékek	12626	36989	83195	144104	109870
19 gabonatermékek	44994	39931	56949	92179	89991
20 gyümölcs- és zöldségtermékek	8594	-58177	784	-119783	-40887
21 más készélelmiszerek	-250153	-286634	-356647	-476310	-263390
22 alkoholtartalmú és alkoholmentes italok	303814	227786	238822	224333	216130
23 élelmiszer-ipari maradékok	28073	14577	160999	241665	89094
24 dohánytermékek	-267478	-222464	-253545	-235014	-230608

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai.

ami az 1990-es években ráadásul visszaesett a felére. Az ezredforduló óta a tejhozamok azonban elkezdtek javulni, sőt 2002-től már a szovjet időszak értékét is meghaladják, mivel az állományból a gyengébb tejelőképesű állatokat vágják ki. A tejtermelés így „csak” a felére esett vissza. A világ tejtermeléséből való részesedés a növekvő világtermelés miatt gyorsabban csökkent, ezért Ukrajna 2002 óta már kiesett a világ tíz legnagyobb tejtermelő állama közül is. Az ország mezőgazdasági exportjának 15 százalékát a tej és tejtermékek adják 2001-ben (OECD 2004), ami azóta jelentősebb mértékben csökkent (7. táblázat). Az Oroszországba irányuló tej- és tejtermékexport számára a legnagyobb konkurenciát Belorusszia jelenti (az orosz piacról való kiszorulás politikai, vámpolitikai okokra vezethető vissza). Habár az ipari tejfeldolgozás leépült, a házi feldolgozás látványosan előre tört az 1990-es években (Van Zon, H. 2001).

5.5.2. Sertés – új exportpiacok nélkül

A sertésállomány állattartáson belüli súlyát tekintve második helyen áll. A sertéstartás Ukrajnában is hagyományosan a kukoricatermő területekhez (a cserkaszi, kirovohradi *oblasztyok*), illetve a nagyvárosias térségekhez (a kijevi, dnyipropetrovszki, zaporizzsjai és odesszai *oblasztyok*) kötődik. A sertésállomány csökkenése valamivel kisebb arányú volt, mint a szarvasmarháké, majd a csökkenés az ezredfordulóra lelassult, s azóta az állomány nagysága a 2000-es érték körül ingadozik. A sertésállomány nagysága a 2000-es években nagyban függött az adott év terméseredményeitől, különösen a kukoricaterméstől. A sertésállomány nagyságában így 2003 és 2007 után is jelentősebb visszaesés volt tapasztalható, ami összességében 2000 óta további 2-3 százalékos csökkenést idézett elő. A függetlenné válás után az európai állomány hét százaléka, míg az ezredforduló után csupán négy százaléka volt Ukrajnában. Európa és a világ sertésállományából Ukrajna még mindig kisebb mértékben részesül, mint a szarvasmarhaállományból.

5.5.3. Lovak, birkák és szárnyasok – az állattartás színfoltjai

A legkisebb visszaesés a szinte csak a háztáji keretekben tartott szárnyasállomány esetében mutatkozik, ami 2004 óta folyamatosan, évi 5-7 százalékkal növekszik. A szárnyasok jelentősége a nagyvárosok térségéhez (Kijev, Dnyipropetrovszk, Doneck, Luhanszk) kötődő ellátókörzetekben nagyobb. Az ukrán szárnyasállomány világviszonylatban kicsi, a csirkehúsexport a többi húsféléhez hasonlóan orosz és fehérorosz piacra kerül, míg az amerikai, magyar vagy lengyel csirke a bel-földi piacon is konkurenciát jelent.

A kecske- és birkatartás gazdasági súlya jóval kisebb a szarvasmarháénál és a sertésénél, ráadásul tartási területük is sokkal specializáltabb. Főként a szárazabb sztyeppe területen – Odessza térségében (Budzsák), és a Krímbe –, továbbá a Kárpátok hegyvidéki területein tartják a kecskét és a birkát. A kecske és birkaállomány nagysága az 1990-es évek drámai csökkenése után, a 2000-es években alacsony szinten stabilizálódott, sőt az utóbbi években némi növekedés is mutatkozott. Az 1990-es években csupán a ló képezett kivételt a csökkenési tendenciák alól. A privatizáció keretében kiosztott földeken a parasztnak nem volt lehetőségük gépi művelésre az üzemanyag-problémák és a megfelelő gépek híján, ezért újra előtérbe került a ló mint igavonó állat. Ez a folyamat az 1990-es évek közepén tetőzött. Azóta újra csökkent a lóállomány.

6) OROSZ PIACVESZTÉS SPÁJZBAN AZ ARABOKKAL – KIEGÉSZÍTŐ GONDOLATOK

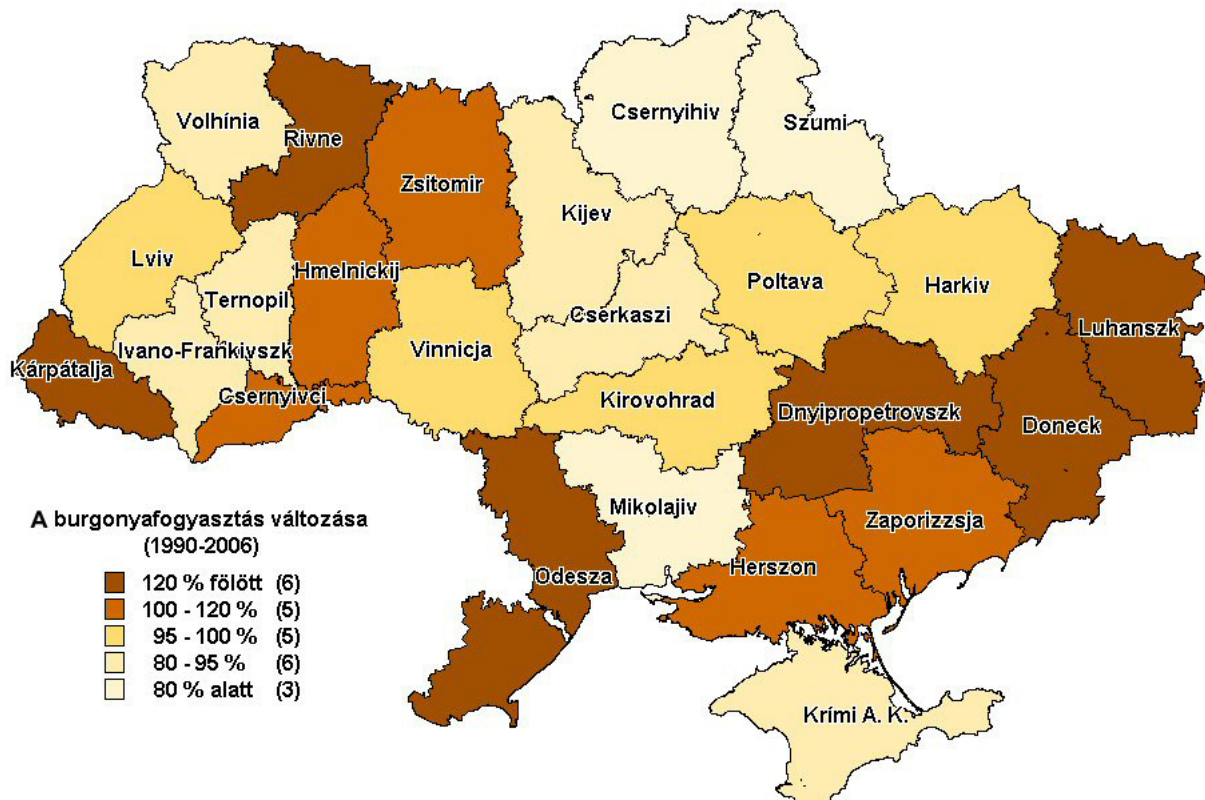
Oroszország mindmáig Ukrajna fő mezőgazdasági exportpiaca, habár az ide irányuló élelmiszerexport már 1996 és 2001 között is a felére esett vissza. A két ország nagyon hasonló adottságokkal és hasonló termék-szerkezettel rendelkezik, ezért Oroszország

hosszú távon nemhogy jelentős piacot, hanem versenytársat fog jelenteni Ukrajna számára. Oroszország a kőolaj- és földgáz-exportból egyelőre hatalmas bevételekre tesz szert, ami kevésbé ösztönzi a mezőgazdasági termelés fokozását, hisz a befolyó pénzből olcsóbban jut agrártermékekhez a világpiacra, mintha maga termelné meg azt. Ukrajna viszont épp az Oroszországból érkező energiaimportjának jelentős kiadásait kénytelen kompenzálni részben a mezőgazdasági exporttal. Az ország számára ezért a legjobb perspektívák a kőolajban gazdag, ám élelmszerben szegény közel-keleti országokban kínálóknak, ahol a politikai függésbe kerülés veszélye sem fenyeget. Az energetikai szállítórendszerek azonban ebben az irányban kevésbé kiépítettek, sőt a szállítási távolságok is nagyobbak az agrártermékek számára, ám mindez az olcsóbb tengeri úton valósulhat meg, ami a kikötőkhöz közeli agrártérségek piaci pozícióit a jövőben jelentősen javítani fogja. A Közel-Kelet exportrészesedése főként a növényi kultúrák területén növekedett jelentősen az utóbbi években. A másik perspektívát a biodízel-alapanyagok

EU-ba való exportja jelentheti, ami 2006 óta vált igazán jelentőssé. Az exportban az orosz függés azonban továbbra is szembevetendő az alkoholtartalmú italok, továbbá a hús- és tejtermékek esetében (11. táblázat). Képletesen az ukrán vodka (*horilka*) és a szalonna (*ukrainszki szalo*) számára hosszú távon sem fog alternatívát nyújtani a muzulmán Közel-Kelet Oroszországgal szemben.

A mezőgazdaság termékstruktúrájának átalakulásában a termelékenység (pl. cukorágazat, húszágazat) és a külpiaci kereslet (pl. napraforgó, repce, búza, kukorica) mellett jelentős részben a belső kereslet változása is szerepet játszik. A lakosság fizetőképességének romlásával a húsipari termékek, továbbá a vaj, a sajt és a tojás fogyasztása jelentősen visszaesett az 1990-es évek végére, míg a zöldségfélék, a burgonya és a tej táplálkozásban betöltött szerepe számottevően növekedett. Ezek a struktúrák mindmáig megmaradtak. A burgonyafogyasztás – mint egyik fő táplálékforrás – előretörése nemcsak a fő nyugati termőterületeken látványos, hanem az attól távol eső kelet-ukrajnai iparvidékeken is, amely egyértelműen összefügg a helyi

12. ábra
A burgonyafogyasztási szokások változása
(1990–2006)

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés.

14. táblázat
A főbb mezőgazdasági termékek értékesítésének formája Ukrajnában
(százalék)

Termék	Az értékesítés formája	1990	2000	2006
Gabonafélék	feldolgozóüzemek számára	80,4	4,0	4,6
	a helyi piacon	3,2	34,8	9,9
	közvetlenül a lakosság számára	13,2	20,6	3,7
	más csatornákon keresztül	3,2	40,6	81,8
Olajos magvak	feldolgozóüzemek számára	98,9	2,4	4,0
	a helyi piacon	0,3	46,4	9,1
	más csatornákon keresztül	0,0	41,1	86,2
Cukorrépa	feldolgozóüzemek számára	100,0	93,0	91,0
Burgonya	feldolgozóüzemek számára	85,1	16,9	11,0
	a helyi piacon	9,4	44,8	18,4
	közvetlenül a lakosság számára	5,2	20,4	2,7
	más csatornákon keresztül	0,3	17,9	67,9
Zöldség	feldolgozóüzemek számára	89,4	13,3	15,6
	a helyi piacon	8,0	47,0	27,3
	közvetlenül a lakosság számára	2,6	21,1	2,2
	más csatornákon keresztül	0,0	18,6	54,9
Élőállat	feldolgozóüzemek számára	94,8	21,6	35,2
	a helyi piacon	1,8	38,4	9,1
	közvetlenül a lakosság számára	3,3	31,9	3,0
	más csatornákon keresztül	0,1	8,1	52,7
Tej és tejtermékek	feldolgozóüzemek számára	99,1	66,3	88,3
Tojás	feldolgozóüzemek számára	98,1	20,0	0,3
	a helyi piacon	1,3	66,2	27,0
	közvetlenül a lakosság számára	0,4	5,9	1,2
	más csatornákon keresztül	0,2	7,9	71,5
Gyapjú	feldolgozóüzemek számára	100,0	28,7	43,5
	a helyi piacon	0,0	51,1	8,4
	közvetlenül a lakosság számára	0,0	13,5	0,3
	más csatornákon keresztül	0,0	6,7	47,8

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai.

lakosság fizetőképességével, gazdasági helyzetével (12. ábra).

A szovjet tervgazdálkodás idején a mezőgazdasági vállalatok termékeit közvetlenül a feldolgozóüzemek vették át. A transzformáció során azonban a piaci „vadstruktúrák” uralkodtak el, amelyek mindmáig számottevők, például a zöldségfélék esetében (14. táblázat). A gabonafélék felét, az olajos magvak, de még a gyapjú nagy részét is a helyi alkalmi piacokon, vagy közvetlenül a lakosság számára próbálták értékesíteni a termelők az ezredfordulón. A tej és tejtermékek, illetve a cukorrépa esetében azonban mindvégig megmaradt a közvetlen felvásárlás, így ezen ágazatok helyzete közvetlenül függ a hozzájuk kötődő feldolgozóipar helyzetétől. Mivel az ország feldolgozóipari üzemei az 1990-es években likviditási gondokkal küzdöttek, s nem tudtak fizetni a nyersanyagokért, széles körben elterjedt az ún. *tolling* spekulatív rendszer (OECD 2004). Ennek keretében nyugati tőkeerős cégek vásárolták föl a nyersanyagot a termelőktől, és adták el a helyi feldolgozóüzemeknek hitelre, ami csak papíron növelte a külkereskedelmi forgalmat, tényleges árumozgásról nem volt szó. A feldolgozóipari üzemek privatizációjára az 1990-es években került sor, melyeket – a magyarországi példával ellentétben – ingyen vagy kedvezményesen a termelők kezébe adtak. Így ugyan nem lett szétválasztva a termelés és a feldolgozás, de rendkívül megnehezült a külföldi tőke bevonása a bonyolult tulajdoni helyzetek miatt (Vass 1997).

Az ukrán mezőgazdaságba és élelmiszeriparba – a hivatalos statisztikák szerint – 2008 végéig elenyésző mértékű közvetlen külföldi tőkebefektetés (FDI) érkezett. Az Ukrajnába befektetett teljes külföldi tőke 2,2 százaléka (803 millió USD) a mezőgazdaságba, 4,6 százaléka (1655 millió USD) az élelmiszeriparba és a dohányfeldolgozásba érkezett, azaz az FDI esetében a mezőgazdaság és az élelmiszeripar súlya jóval kisebb, mint a gazdaságban betöltött valós szerepe. Ezzel szemben a mezőgazdaság és az élelmiszeripar aránya a tőkekihelyezésben csupán 0,2 százalék volt, épp akkora, mint a kohászati szektoré. Ha azonban csak a Donbascsoport kohászat terén megvalósuló magyarországi tőkebefektetéseire gondolunk,

akkor ezen adatok valóságtartalma megkérdőjelezhető.²

Az ukrán mezőgazdaságba és élelmiszeriparba valójában jóval jelentősebb külföldi tőke érkezik illegális, illetve féllegális utakon, ami főként az olajos magvak – a napraforgó, a repce – termesztésének felfutásában tükröződik. Az európai biodízel lobbijelen van Ukrajnában, amely a magyar olajosmagvak-termesztési ágazat helyzetére is jelentős befolyással bír. Elég csak a nyírbátori növényolajgyár leszerelését és Dnyipro-petrovszkba szállításának esetét vagy a Magyarországra irányuló számottevő ukrán repcemagexportot említeni. 2008-ban a Bunge martfűi növényolajgyarában – ami Közép-Európában az egyik legnagyobb – a piaci viszonyokhoz alkalmazkodva újra megindították a repcemag-feldolgozást, de emellett éppoly nagy jelentősége lehet a Németországba irányuló repcemag-reexportnak is, ami csak a multinacionális vállalatok belső könyvelésében jelenik meg.

Számottevő a külföldiek által bérelt és művelt földterület nagysága Ukrajnában. Földet azonban külföldi állampolgárok – legális keretek között – nem vásárolhatnak, illetve a teljes földpiacra kereskedelmi moratórium van. Az EU és Ukrajna közötti földárkülönbség akár húszszoros is lehet. Így Ukrajnában is szükséges, hogy törvényi beavatkozással védjék a stratégiai jelentőségű termőföldet. A hasznosítást célzó külföldi földbérlés alapvetően kettős célú, és a globális tendenciákat követi. Egyrészt jelentős a biodízel-alapanyag előállítását szolgáló földbérlés. E téren főként Németország játszik nagy szerepet. Másrészt a sivatagos területeken fekvő gazdag olajországok is igyekeznek földhöz jutni, hogy így biztosítsák élelmiszer-ellátásukat növekvő lakosságuk számára. Líbia a mintegy 250 000 hektárnyi termőfölddel a legjelentősebb földbérlők közé tartozik Ukrajnában. Az erős kulturális kapcsolatok révén a zsidó tőke is hagyományosan jelen van az ukrán mezőgazdaságban,

² Megjegyzendő, hogy 2008-ban Ukrajnából külföldre irányuló tőkebefektetések 86 százaléka ingatlanbefektetés volt, sőt a teljes tőkebefektetések 83 százaléka a donecki *oblasztyból* került ki, és Ciprusra irányult. 2009-ben a külföldről érkező tőke ötöde Ciprusról származott, ami leginkább az ún. *round-tripping* jelenségnek köszönhető: az adóparadicsomokból érkező befektetők valójában szintén ukránok, illetve oroszok.

aminek a XIX. században a cukoripar felfutása vagy a gabonakonjunktúra volt köszönhető. Emellett nagy jelentőséggel bír a multinacionális vállalatok hosszú távú, nem hasznosítási célú földbérlet is, ami a globális élelmiszer-kereslet növekedése nyomán a földárak emelkedésére spekulál.

7) VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG – EGY AGRÁRORSZÁG KÖRVONALAZÓDÁSA?

Mezőgazdasági termelésre – „válság ide, válság oda” – szükség van, mivel az élelmiszerek iránt sokkal biztosabb, stabilabb a kereslet, mint például az iparcikkek, vagy az ingatlanok iránt. A világgazdasági válság hatása az ukrán agrárszektorra – a mezőgazdasági termelést és az agrárfoglalkoztatottságot is figyelembe véve – az eddig publikált adatok tükrében csak hozzávetőlegesen határozható meg; a válság valós mértékét majd csak utólag ismerhetjük meg a részletesebb adatok birtokában. Ennek ellenére a rendelkezésre álló információkból néhány alapkövetkeztetés már levonható, amelyet itt megkísérlek összefoglalni.

A mezőgazdaság GDP-ből való részesedése a 2009. évben jelentősen növekedett, mivel az első három negyedévben ez volt az egyetlen ágazat az ukrán gazdaságban, amely bővülést volt képes produkálni az előző év hasonló időszakához képest. A bővülés a harmadik negyedévben majdnem kilencszázalékos volt. Ezzel szemben az ipar 30 százalékkal, az építőipar 50 százalékkal zsugorodott. Kimondhatjuk, hogy a 2009. évben a mezőgazdaság gyakorlatilag az ukrán gazdaság (egyetlen) húzóágazatává vált.

Habár a mezőgazdasági kibocsátásban nem következett be látványos visszaesés 2009-ben, a válság hatásai mégis tetten érhetők az export alakulásában. A visszaesés eddigi elmaradása részben a „vihár előtti csend” eredménye, hisz a pénz- és hitelforrások beszűkülésének hatása az agrárszektor piaci tehetetlensége nyomán a 2009. évben még nem gyűrűzött be, nem beszélve a 2010-ben kibontakozó szociális válságról. A 2009-es agrárexport bevételek visszaesése,

azaz a tőkehiány nyomán elmaradó beruházások – műtrágya, vetőmag stb. – mindenképpen hatással lesznek 2010-ben a mezőgazdaság teljesítőképességére. Az 1990-es évekkel ellentétben ez a megtorpanás azonban világpiacon tényezők, nem pedig a belső strukturális problémák eredménye – a válság csupán felerősíti azokat. Ha tehát a világgazdaság újra növekedésnek indul, akkor az ukrán mezőgazdaság számára is minden lehetőség adott lesz ahhoz, hogy újra növekedési pályára álljon, mert a transzformáció során már javarészt alkalmazkodott a piaci struktúrákhoz. Ebben bizakodnak a mezőgazdaságba befektetni szándékozók is, ami jelen állás szerint majdnem a legvonzóbb szektor Ukrajnában.

Az exportpiacok gyors beszűkülése 2009-ben egyértelműen a világgazdaság lassulásával magyarázható. A teljes export több mint felére esett vissza 2008-hoz képest. Az élelmiszerek azonban jobban tartották pozíciójukat, aminek eredményeként az exporton belüli részesedésük rövid idő alatt megduplázódott. 2009-ben a bruttó export 24 százalékat már a mezőgazdaság és az élelmiszeripar adta. A mezőgazdaság és az élelmiszeripar nettó exportbevétele a pozíciók javulásával együtt is 18 százalékkal csökkent 2008-hoz képest. A 31 százalékos bruttó élelmiszerexport-csökkenés ellenére nagyobb arányú nettó csökkenés csupán azért nem következhetett be, mert a bruttó import is 40 százalékkal csökkent. A behozatal főként a feldolgozott termékek és a húskészítmények esetében csökkent (15. táblázat).

A mezőgazdaság már 2008-ban is az export 16 százalékat adta, ám az akkor zömmel a rendkívül jó termésű évnek volt köszönhető. A gabonatermés újra meghaladta az 50 millió tonnát, amire a szovjet időszak óta nem volt példa, s ezért a gabonaexport nagysága is majd ötször akkora volt, mint 2007-ben, de a napraforgótermés is rekordot döntött, és az olajnövények exportja is megduplázódott az előző évhez képest. Általában a cukorrépa kivételével minden növénytermelés bővült 2008-ban. A cukor és az édesipari, a tej- és az alkoholos termékek exportja is növekedett. A mezőgazdasági és élelmiszer-ipari export 2009-re bekövetkező 31 százalékos csökkenése tehát nem magyarázható teljes egészében a világgazdasági

15. táblázat
Az ukrán mezőgazdasági külkereskedelem visszaesése 2009-ben
(százalék)

	Export az előző évhez képest	Import az előző évhez képest	Export 2005- höz képest	Import 2005- höz képest
Teljes külkereskedelem	47	42	92	99
Teljes mezőgazdasági külkereskedelem	69	61	174	146
I. Élő állat és állati termékek	59	62	63	210
01 élő állat	79	74	184	146
02 hús és húskészítmények	83	59	40	298
03 halfélék	397	58	151	162
04 tej, tejtermékek, tojás, méz	54	85	68	195
05 egyéb	59	68	41	147
II. Növényi termékek	71	66	235	185
06 vetőmagok	61	54	269	159
07 zöldségfélék és gumós növények	181	68	376	525
08 gyümölcsök, mogyoró és citrusfélék	69	76	116	228
09 kávé, tea, fűszerek	86	72	268	142
10 gabonafélék	77	61	206	155
11 liszt és egyéb őrlemények	42	36	261	70
12 olajos magvak	55	51	576	160
13 élelmiszer-ipari anyagok	139	74	207	161
14 növényi anyagok	83	37	112	108
III. 15. Állati és növényi zsírok és olajok	73	45	243	135
IV. Élelmiszer-ipari késztermékek	65	60	127	111
16 hús- és halkészítmények	77	35	114	58
17 cukor és édesipari termékek	82	73	122	62
18 csokoládé és csokoládétermékek	68	64	142	102
19 gabonatermékek	68	50	170	145
20 gyümölcs és zöldségtermékek	60	50	98	143
21 más készélelmiszerek	69	58	144	112
22 alkoholtartalmú és alkoholmentes italok	65	44	87	128
23 élelmiszer-ipari maradékok	52	67	180	146
24 dohánytermékek	74	86	183	111

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás.

válsággal: a 2008-as rendkívül jó termésű évet egy viszonylag kedvezőtlenebb követte.

A mezőgazdasági exportban átstrukturálódás nem következett be 2009-hez képest, mivel minden ágazatban – más-más okból kifolyólag – csökkent az export. A jelentős bevételeket hozó termékek exportmennyisége csökkent, így az olajos magvaké 45 százalékkal, a növényolajoké és az állati zsíroké 27 százalékkal, a gabonaféléké 23 százalékkal, ami főként az időjárási helyzet eredménye volt. A teljes visszaesés 60 százaléka ezekben a szektorokban valósult meg 2009-ben az előző évhez képest. Ezzel szemben az élelmiszer-ipari késztermékek – 35 százalékkal,

azon belül az alkoholtartalmú és az alkoholmentes italok – szintén 35 százalékkal, a tej-, tejtermék- és tojásexport 46 százalékkal esett vissza, ami viszont már a válság eredménye. E termékek előállítására csak közvetve, illetve alig függ az adott év időjárásától. A tej- és az alkoholos termékek exportja még a 2005-ös szinthez képest is csökkent. Ezen ágazatok helyzete ráadásul szorosan kötődik az Oroszországba irányuló exporthoz, ahol igen súlyos pénzügyi problémák léptek föl 2009-ben. A teljes visszaesésnek azonban csupán 36 százaléka realizálódott a mezőgazdasági ágazatban. Ebből az következik, hogy gazdasági válság nélkül is visszaesett volna a bruttó mezőgazdasági export leg-

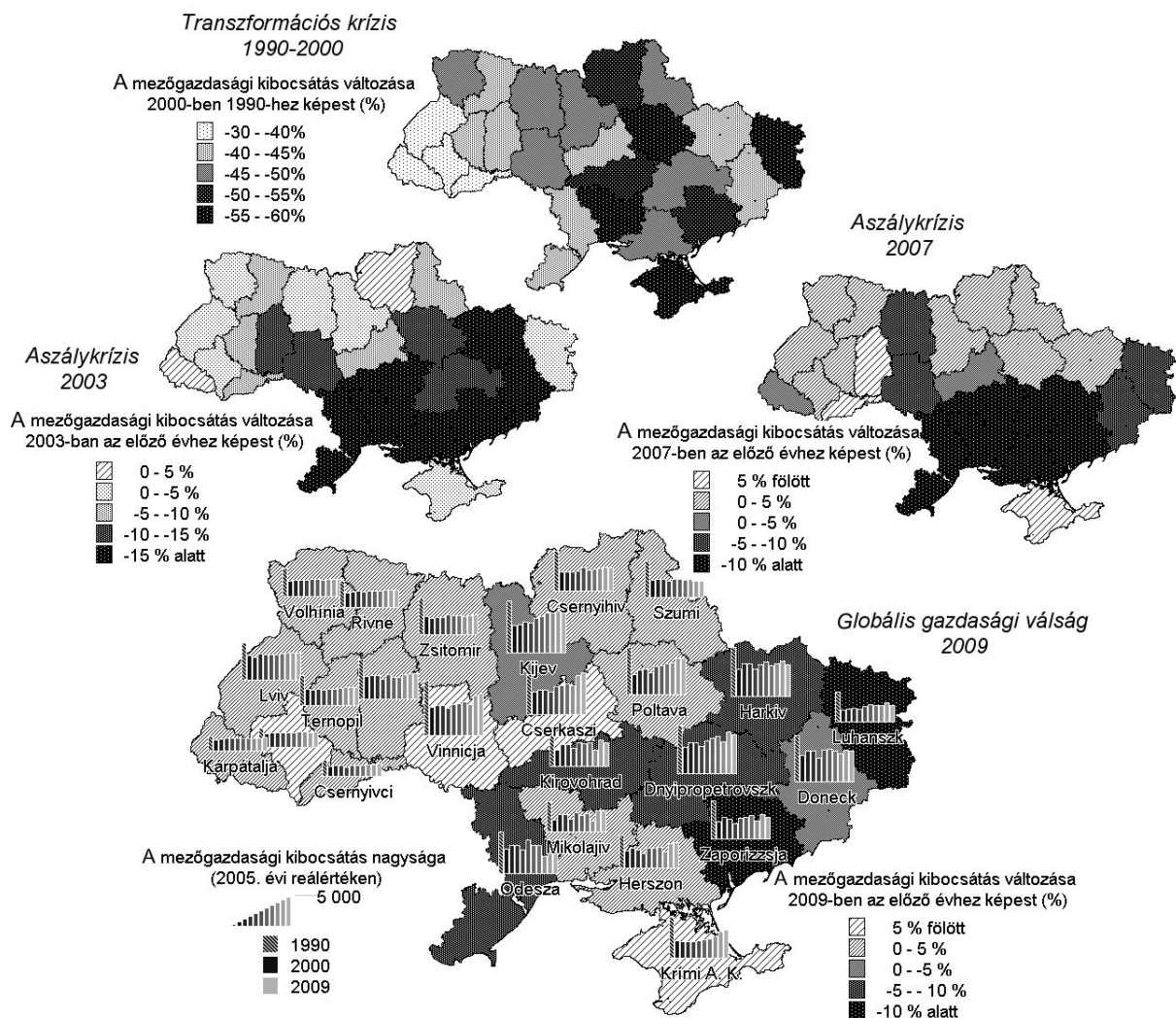
alább 20 százalékkal, míg a válság miatti tényleges csökkenés csak nagyjából 10 százalékot tesz ki.

A mezőgazdasági kibocsátás nagysága lényegében azért nem csökkent 2008-hoz képest, mivel a háztáji szektor kompenzálni tudta a mezőgazdasági vállalatok időjárás okozta relatíve rosszabb terméseredményét, illetve a gazdasági válság okozta visszaesést. Az agrárszektor ugyan 2008-hoz képest rosszabb terméseredményekkel zárt a 2009. évben, de mivel jelentős extrém időjárási körülmény (pl. aszály) nem lépett föl, így az is viszonylag jobb eredménynek számított. A mezőgazdasági kibocsátás szerkezetét tekintve azonban felismerhetők a változások, amelyek a válság jelei: az önálló szektor agrár-gazdasági kibocsátása majd fél százalékkal nőtt, míg a mezőgazdasági vállalatok telje-

sítménye újra csökkenni kezdett, amire a transzformációs krízis és a 2003-as gabonakrízis óta nem volt példa. Hozzá tartozik azonban ehhez, hogy egy-egy aszályos év (2003, 2007) visszaesése után a mezőgazdasági vállalatok teljesítménye rendkívül megugrrik, de az ugrást követő évben (pl. 2005 vagy akár 2009) alig növekszik a teljesítmény (13. ábra). A mezőgazdasági vállalatok a törpegazdaságokhoz képest helyzetüknél fogva jóval érzékenyebben reagálnak, mind a piaci kihívásokra, mind az időjárási problémákra.

A mezőgazdasági termelés visszaesése a válság hatására a városodottabb keleti térségeket és Kijev környékét sújtja nagyobb mértékben, ahol a mezőgazdasági vállalatok az ezredforduló utáni konjunkturális időszakban, a bővülő felvevőpiacok révén jobb hely-

13. ábra
A mezőgazdasági kibocsátás alakulása krízisidőszakokban

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás és szerkesztés.

zetben voltak. Ezzel szemben a középnyugati, nyugati régiókban – a fővárosi térség kivételével – jelentős növekedés volt tapasztalható 2009-ben. Egyedülálló módon Cserkaszi megyében a mezőgazdasági kibocsátás már négy százalékkal meg is haladta az 1990-es szintet. Ez azt is mutatja azonban, hogy a transzformációs visszaesést a 2000-es évek fellendülése ellenére egyedül csak ebben a megyében sikerült 2009-ig leküzdeni. Délen jóval heterogénebb kép rajzolódott ki a 2009. évi visszaesést illetően. Míg Kirovohrad és Odesza megyéket jelentősen érintette a depresszió, addig Mikolajiv és Herszon megyében, illetve a Krímben – a relatíve jobb gabonatermésnek köszönhetően – bővülés volt. A sztyeppövezet fő termékei, a gabonafélék és a napraforgó esetében a 2007. évi szárazság komoly problémákat okozott, amit 2008-ban rekordtermés követett. A 2009. év eredményei újra elmaradtak a korábbitól, ami mindenképp szerepet játszott a mezőgazdasági kibocsátás csökkenésében a sztyeppterületen. A sztyeppövezet kedvezőtlen időjárása és a gazdasági válság nagyvárosi térségeket sújtó hatása Kelet-Ukrajnát egyszerre érintette 2009-ben. A mezőgazdasági termelés ezért olyan drámai mértékben csökkent Luhanszk és Zaporizzsja megyékben, amilyen normális időjárású évben nem volt jellemző 2000 óta. Mivel a visszaesés gazdasági és környezeti tényezők eredője, ezért nem mutatott olyan tiszta zónális formákat, mint az aszályos években, 2003-ban vagy 2007-ben (13. ábra).

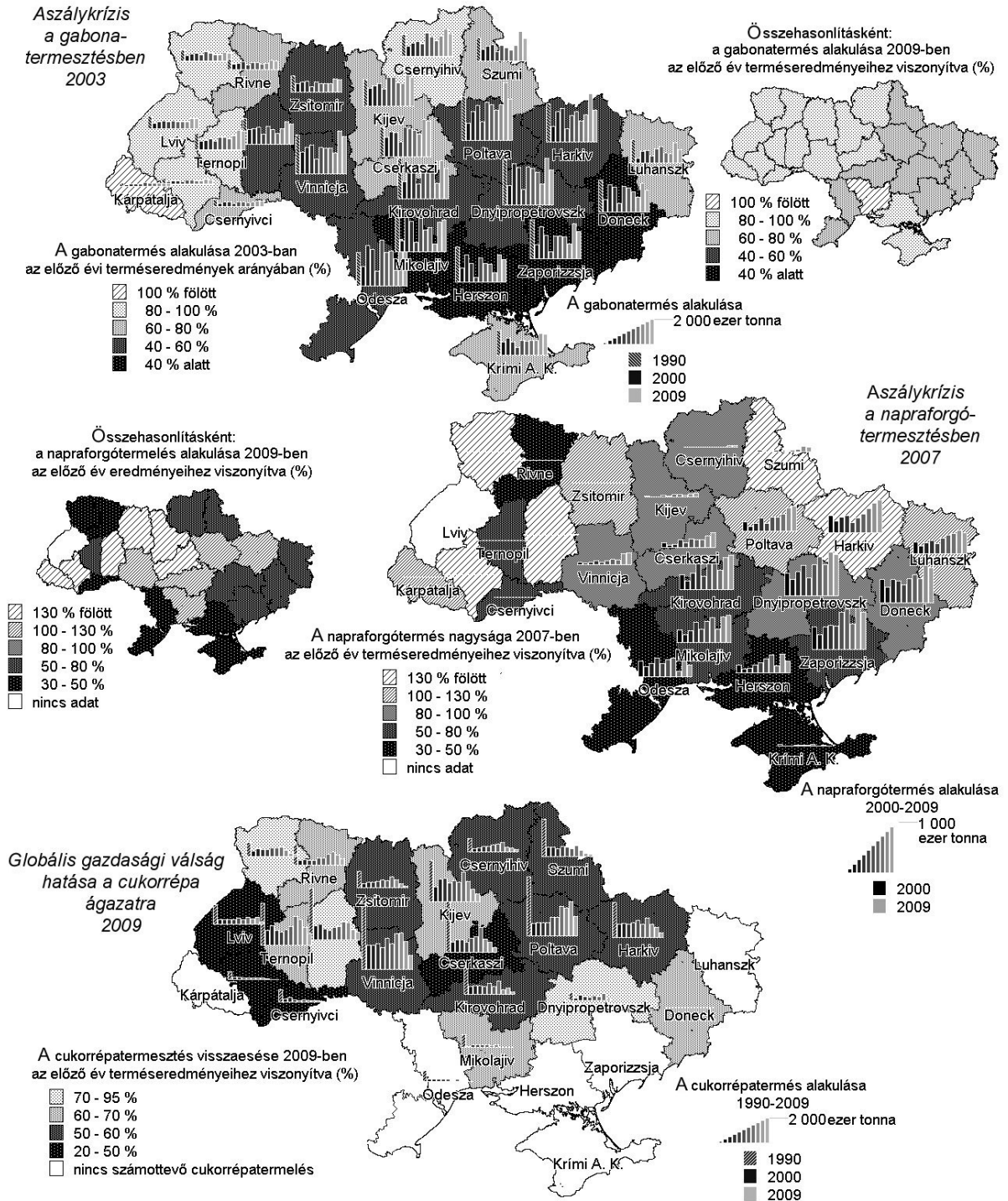
A gabona- és napraforgó-termesztés függ a világgazdasági válság hatásaitól, mivel jelentős részük exportra kerül. A 2010. év valószínűleg nehezebb lesz ebben az ágazatban a 2009-es exportbevételek csökkenése miatt. A gabona- és napraforgó-termesztés azonban közép- és hosszabb távon igen perspektivikus. A főként kisparcellás gazdaságokban termelt, az exportban jelentéktelen burgonya és zöldségfélék termése 2009-ben is stabilnak tekinthető, mind időjárás, mind gazdasági szempontból. Ezzel szemben a cukorrépa-termelés nagy visszaesést mutatott 2009-ben. A cukorágazat számára vélhetően a gazdasági világválság adja meg a „kegyelemdöfést”. Az elaprózott, elavult technológiával működő cukorgyárak egész sorát zárták be, és a cukoripar valószínűleg a válság után sem fog talpra állni (14. ábra).

Habár az állattenyésztés a transzformáció egyik fő vesztese volt, a 2009-es gazdasági krízis nem idézett elő jelentős arányeltolódásokat e szektor rovására, a korábbi évek tendenciái nem változtak, azaz a korábban gyarapodó ágazatok tovább bővültek, illetve a visszaeső ágazatok zsugorodása sem fokozódott (15. ábra).

A takarmánytermesztés és a cukoripar (a cukoripar melléktermékeként megmaradó répaszelet a szarvasmarhák egyik legfőbb takarmánya) leépülésével a szarvasmarha-állomány monoton csökkenése 2009-ben is tovább folytatódott. Annak ellenére, hogy a tejtermelés nagysága nem változott 2008-hoz képest, a tehénállomány 2009-ben is hat százalékkal csökkent. A szarvasmarha-állomány csökkenése évről évre 5-10 százalék között mozog, ám középtávon ez a csökkenés vélhetően megáll, mivel már megközelíti a belső kereslet által támasztott minimális igényeket, és az állomány mérete alacsony szinten stabilizálódik. Bizonyos megyékben már 2001-ben és 2007-ben is időszakosan növekedett az állomány, ami azonban összességében csupán lassította a visszaesést. A sertésállomány nagysága 2009-ben is növekedett kilenc százalékkal. Míg a rosszabb időjárású években a sertésállomány főként a középnyugati, keleti és déli – jelentős állománnyal rendelkező – Vinnicja, Cserkaszi, Kijev, Odesza és Dnyipropetrovszk megyékben csökkent, addig 2009-ben a visszaesés elkerülte e megyéket (15. ábra). A kecske- és a birka-, illetve a szárnyasállomány nagysága, az utóbbi évekhez hasonlóan, a válságtól függetlenül 2009-ben is bővült.

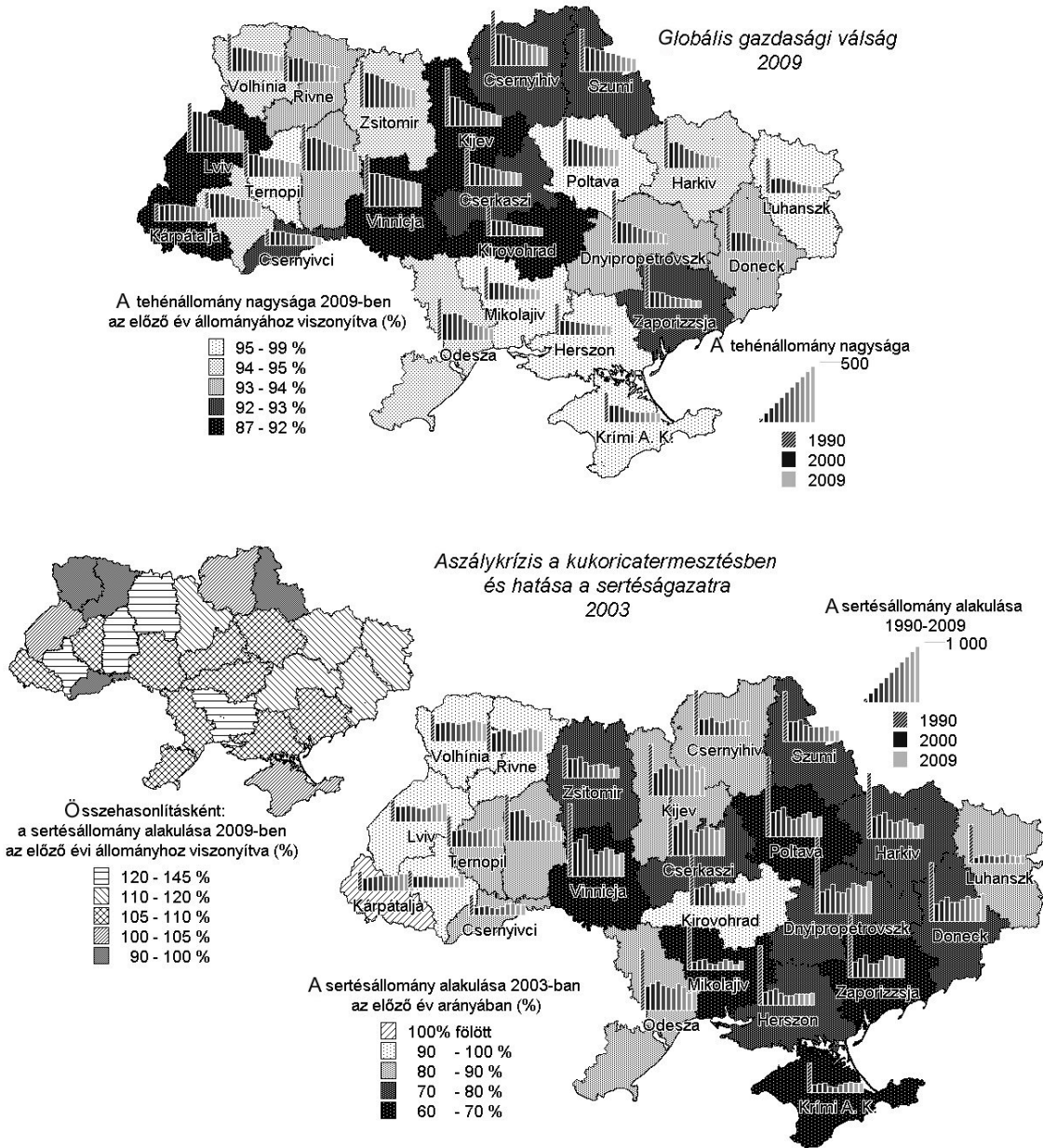
A mezőgazdasági kibocsátás tendenciái egyértelműen azt mutatják, hogy a gazdasági válság 2009-ben nem hatott jelentős mértékben az agrárszektorra, ami 2009-ben is alapvetően az időjárás viszonyoknak volt kitéve. Az 1990-es évek transzformációs krízise alacsony szintre zsugorította a mezőgazdaságot, ami az 1998-as orosz pénzügyi válság után 1999-ben érte el a mélypontot, ahonnan relatíve gyors növekedésnek indult. Az ezredforduló utáni fellendülés időszakában egy-egy rosszabb időjárású év visszaesése sokkal jelentősebb volt, mint az a visszaesés, amit 2009-ben a gazdasági válság okozott a mezőgazdaság számára. Az exportbevételek azonban csökkentek, így a tőkehiány

14. ábra
Krizisidőszakok regionális képe a növénytermesztésben

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás és szerkesztés.

15. ábra
Az állatállomány alakulása krízisidőszakban

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás és szerkesztés

hatásai 2010-ben még késleltetve megmutathatók a mezőgazdaságban, habár az ukrán gazdaság – bizonyos jelek szerint – már elkezdett kilábalni a gazdasági válságból.

8) TÁVLATI KILÁTÁSOK – GAZDASÁGI VÁLSÁG UTÁN, KÖRNYEZETI VÁLSÁG ELŐTT

A mezőgazdasági kibocsátás a 2009. évi elmaradt bevételek és a hitelforrások beszűkülése nyomán várhatóan csak 2011-től fog jelentősebb növekedést mutatni. Mindez azonban erősen függ az adott év időjárási körülményeitől is, hisz egy újabb aszályos év jelentős problémát okozhat a válság hatására meggyengült agrárszektorban. A környezeti okokból bekövetkező termés kiesés azonban jelentősen felferheti az árakat, ami egyes termelőket kedvezőbb helyzetbe hozhat, míg másokat tönkre is tehet, de összességében javíthat a mezőgazdaság tőkehelyzetén. A válság(ok) hatására tönkrement agrárcégek, kisebb gazdaságok felvásárlása nyomán a

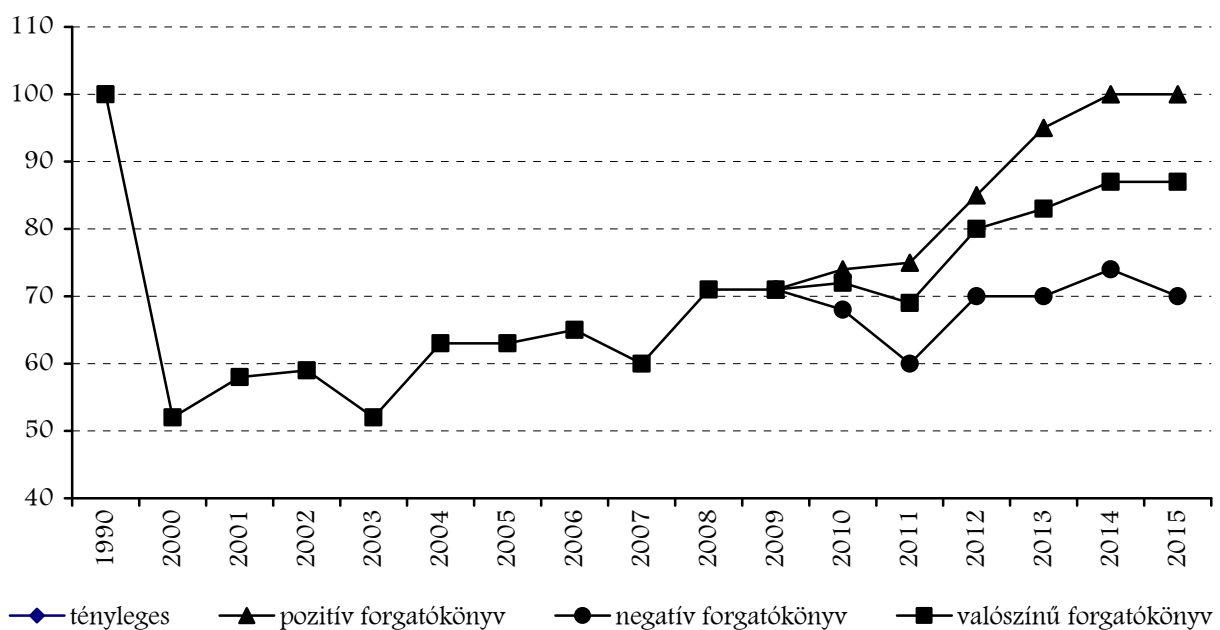
birtokszerkezet további koncentrálódása várható.

A mezőgazdaságban alkalmazásban állók létszáma továbbra is csökkenő tendenciát fog mutatni. A gazdasági problémák miatt azonban az időlegesen megnövekvő munkanélküliséget is a primer szektor szívja föl – épp úgy mint az 1990-es években –, ami a háztáji önálló ágazat bővüléséből is látszik. Mindezek a folyamatok főként a korábbi krízisidőszakok társadalmi-gazdasági változásainak ismeretében állapíthatók meg.

A gazdasági válság negatív hatásai legfeljebb 2-3 évre határozzák meg a mezőgazdaság helyzetét Ukrajnában. Az ország kiváló természeti adottságainak – főként a nagy területet borító jó talajoknak – köszönhetően hosszú távon is jelentős agrártermelő lesz, fontos tényező a világpiacon. Becslésem szerint – amibe belevettem a gazdasági válság utóhatásait, a globális felmelegedés hatására bekövetkező egyre sűrűsödő extrém időjárási körülmények 3-4 évenkénti valószínűségét, illetve az élelmiszerek iránti globális keresletnövekedést – az ukrán mezőgazdaság teljesítménye a legjobb esetben 4-5 éven belül elérheti az 1990-es termelési szintet, de a legrosszabb esetben is a jelenlegi értéken stabilizálódik 2015-ig. A legnagyobb valószínűsége azonban annak van, hogy a kibo-

16. ábra

A mezőgazdasági kibocsátás várható alakulása 2015-ig

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás és szerkesztés.

csátás ugyan növekedni fog, de öt év múlva még mindig legalább tíz százalékkal elmarad az 1990-es szinttől (16. ábra). A mezőgazdasági termelés szerkezetét tekintve az árnyok a növénytermesztés irányába fognak elmozdulni, mivel a mezőgazdaságon belül az lesz a növekedést produkáló húzóágazat. A növénytermesztés szerkezete tovább fog egyszerűsödni a gabona és az olajnövények (napraforgó, repce) irányába, mivel e téren további jelentős keresletbővülés várható. Az exportpiacok azonban gyorsan változhatnak, és így a termékstruktúra is rendkívül rugalmasan, gyorsan alakul. Elég csak arra gondolni, hogy a repcetermesztés felfutása Ukrajnában az elmúlt években jelentős részben a magyarországi keresletnövekedésnek volt köszönhető. A piaci folyamatok azonban nehezen láthatók át, szövevényesek, mivel az áruforgalom jelentős része a multinacionális vállalatokon belül zajlik. Növekedésserkentő hatása lehet annak is, hogy az állattartás további csökkenése már nem várható, sőt a sertés- és a szárnyaságazatban, illetve a juh- és a kecsketartás terén minden lehetőség adott a számottevő bővüléshez is.

Hosszabb távon nem is igazán a gazdasági helyzet, hanem a környezeti feltételek megváltozása, a globális felmelegedés hatására fellépő, fokozódó elsivatagosodás, illetve az extrém időjárási körülmények fognak súlyos hatást gyakorolni az agrárszektorra. A 2000-es években ebből még csupán „ízeltőt” láthattunk. A jövőbeli ökológiai krízisek következményei egyelőre beláthatatlanok, ami nemcsak a mezőgazdasági termelés szintjére, hanem a lakosság szociális helyzetére, illetve a migrációs folyamatokra is hatással lesz.

* * * * *

REFERENCIÁK

- ARIS (2005): *Ukraine Agricultural and Rural Investment Strategy*, <http://www.eastagri.org/meetings/docs/meeting16/ARIS%20Main%20Report.pdf>
- Bot, A. J.; Nachtergaele F. O.; Young A. (2000): 'Land Resource Potential and Constraints at Regional and Country Levels', *World Soil Report 90*, FAO, Róma, 114 p.
- Dövényi Z. – Karácsonyi D. (2008): 'A munkanélküliség és a jövedelmek területi különbségei Ukrajnában', *Tér és Társadalom* 4, pp. 159–188.
- Hajdú-Moharos J. (1995): *Fehéroroszország, Ukrajna, Moldávia*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Illés I. (2002): *Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 362 p.
- Karácsonyi D. (2006): 'A társadalmi tagoltóság és a régiók eredete, arculata Ukrajnában', *Földrajzi Értesítő* LV. évf., 3–4. füzet, pp. 375–391.
- Karácsonyi D. (2007): 'Ukrajna régióinak települési arculata és a településfejlődés eltérő vonásai', *Földrajzi Közlemények* CXXXI. (LV.) kötet, 1–2. szám, pp. 21–38.
- Mrinska, O. (2003): *Regional Disparities in Ukraine – Consequences of Transitional Period*, National Taras Shevchenko University, Kijev, 18 p.
- Nefjodova, T. (2008a): 'A mezőgazdaság térségi átrendeződése', Horváth Gy. (szerk.): *Regionális fejlődés és politika az átalakuló Oroszországban*, MTA, RKK, Pécs, pp. 214–236.
- Nefjodova, T. (2008b): 'Az orosz perifériák terjeszkedése', Horváth Gy. (szerk.): *Regionális fejlődés és politika az átalakuló Oroszországban*, MTA, RKK, Pécs, pp. 397–421.

- OECD (2003): *Agricultural Outlook 2003–2008; The Main Driving Forces in Ukraine's Future Agricultural and Trade Development*, OECD, Paris, pp. 69–83.
- OECD (2004): *Achieving Ukraine's Agricultural Potential*, World Bank, Washington, 151 p.
- Onegina, V. M. (2001): *Employment and Agricultural Sector Development*, Kharkiv State Technical University of Agriculture.
<http://www.ifama.org/tamu/iama/conferences/2003Conference/posters/onegina.pdf> (oldalszámozás nélkül)
- Penkaitis, N. (1994): *Entwicklungstendenzen der Agrarstrukturen in der Ukraine*, Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen, Reihe 1; Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des Europäischen Ostens, Band 208; Berlin.
- Schubert, W. (1997): Ukraine – Agrarstrukturen im Umbruch, *Europa Regional* 5. évf. 1. szám, pp. 15–21.
- Siedenberg, A. – Hoffmann, L. (1999): 'Ukraine at the Crossroads, Economic Reform sin International Perspective', *Physica Verlag*, Heidelberg, New York, 437 p.
- Van Zon, H. (2001): *The Political Economy of Independent Ukraine*, University of Sunderland, England, 236 p.
- Vass István: 'Átszervezés, és privatizáció Ukrajnában', *Magyar Mezőgazda*, 1997. január 8. p. 6.
- World Bank (2002): *Ukraine: Moving Forward on Regional Development & Regional Policy*, Washington, 53 p.
- World Bank (2005): *Ukraine: Poverty Assessment, Poverty and Inequality in a Growing Economy*, Washington, 91 p.
- Zorya, S. I. (2003): *Interdependencies between Agriculture and Macroeconomics in Ukraine*, Doctoral Dissertation, Georg-August-University of Göttingen, Göttingen, p. 192.

Függelék
A földterület hasznosítása Ukrajnában
(millió ha)

Millió hektár	Szántóterület																							
	Teljes mezőgazdasági terület	Rét	Legelő	Gyümölcsös	Szőlő	Szántóterület	Ugar	Vetésterület															Zöldségfélék és burgonya	Takarmányfélék
								Vetésterület	Gabonafélék					Ipari növény	Ipari növények									
									Gabonafélék	Őszi		Tavaszi			Cukorrépa	Napraforgó	Repce	Szója	Len					
Őszi	Búza	Tavaszi	Árpa	Kukorica																				
1985	42,4	-	-	0,92	0,20	-	-	32,7	16,1	7,6	6,7	8,5	2,8	2,5	3,7	1,6	1,5	-	0,07	0,21	2,2	10,7		
1990	42,0	-	-	0,85	0,18	33,4	1,0	32,4	14,6	8,6	7,6	6,0	2,2	1,2	3,8	1,6	1,6	0,09	0,09	0,17	2,1	12,0		
1995	41,9	-	-	0,79	0,16	-	-	31,0	14,2	6,3	5,3	7,8	4,1	1,2	3,7	1,5	2,0	0,05	0,03	0,10	2,2	10,9		
2000	41,8	-	-	0,43	0,11	31,4	4,2	27,2	13,6	6,3	5,3	7,3	3,6	1,4	4,2	0,9	2,9	0,21	0,07	0,02	2,3	7,1		
2001	-	-	-	0,40	0,10	31,4	3,4	27,9	15,6	8,3	6,8	7,3	3,6	1,3	3,8	1,0	2,5	0,12	0,08	0,03	2,2	6,4		
2002	41,8	2,4	5,5	0,37	0,10	31,3	3,8	27,5	15,4	8,2	6,8	7,3	4,0	1,3	4,1	0,9	2,8	0,08	0,11	0,03	2,2	5,9		
2003	41,8	-	-	0,34	0,10	31,2	6,1	25,1	12,5	2,9	2,4	9,6	5,1	2,2	5,4	0,8	4,0	0,07	0,21	0,03	2,2	5,1		
2004	-	-	-	0,32	0,10	31,0	4,3	26,8	15,4	6,4	5,1	9,0	4,2	2,5	5,0	0,7	3,5	0,12	0,27	0,04	2,1	4,2		
2005	-	-	-	0,30	0,10	30,9	4,8	26,0	15,0	7,3	6,2	7,7	4,0	1,7	5,3	0,7	3,7	0,21	0,44	0,03	2,0	3,7		
2006	-	-	-	0,28	0,09	30,8	4,9	25,9	14,5	5,9	5,1	8,6	4,9	1,8	6,1	0,8	4,0	0,41	0,75	0,01	2,0	3,3		
2007	-	-	-	0,27	0,09	-	-	26,1	15,1	6,7	5,8	8,4	4,4	2,1	5,9	0,6	3,6	0,89	0,67	0,01	2,0	3,0		
2008	41,6	2,4	5,5	0,27	0,09	30,9	3,8	27,1	15,6	8,1	6,8	7,5	3,4	2,5	6,8	0,4	4,3	1,41	0,56	0,01	2,0	2,8		
Százalék																								
1990	100	-	-	2,0	0,4	79	2	77	35	20	18	14	5	3	9	4	4	0	0	0	4,9	29		
2002	100	6	13	0,9	0,2	75	9	66	37	20	16	17	10	3	10	2	7	0	0	0	5,2	14		
2008	100	6	13	0,6	0,2	74	9	65	38	20	16	18	8	6	16	1	10	3	1	0	4,7	7		

Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai.